

פרק לח. חובות אזרחיות**קצו. נאמנות וסיוע לשלטון**

- קבלת מרות השלטון ומוסדותיו המדרש אומר: "ובכל מדינה ומדינה שהיו מגיעים כתביו של מלך היו מחבקים ומנשקים אותם עומדים על רגליהם ופורעים ראשיהם וקורין אותם ביראה באימה ברתת ובזיעה"¹.
  - כותב השארית יוסף: "... לפי מה שהוגד לי שקבלום עליהם כל בני המדינה באלה ובשבועה ובחרמות, וכל רב או צורב המנגד לזה הורס את מצב המדינה, כי כל מדינה ומדינה צריכים לתקנות מוסכם מכל הצריכים להם לפי המקום ולפי הזמן, ובאם יכול היחיד לבטל בטלו כל הסכמות..."². פוסק המהר"ם שיק: "... דתקנה שהיא סייג לגדר אנו מושבעים עליה מהר סיני... דכיון דהב"ד מושבעין לתקן על כרחך דהקהל מושבעין לקבל עליהן, והעובר בשאט נפש הם בכלל 'ארור אשר לא יקים' "³. כותב הרב שמשון רפאל הירש: "גם להיות סר למשמעת כל תקנה ישרה וסדר מועיל לטובת בני העדה בהוה ובעתיד - זה הוא הרעיון הרוח הנאמן אשר נדרש למלאות כל חדרי לב בני העדה..."⁴.
  - המנעות מהטרחת הפרנסים⁵
  - כיבוד השליטים⁶
  - סיוע לפרנסים
- כותב הפלא יועץ: "כל שעשו מנהיגי העיר לפי דעתם לשם שמים כל איש טוב יצא לקראת נשק לעזרת ה' בגבורים ויכה על קדקדם של המנגדים וישתקם בנזיפה ויאמר להם: שתוקו! כך היא חובתנו וכך נאה לנו לקבל ההסכמות והתקנות שמתקנים לנו מנהיגי העיר כי ה' נצב עליהם"⁷. כותב הרב כלפון משה הכהן: "... ועל כל פנים צריכים העדה או בני העיר לקבל דברי הראש כפי הכללים הראויים... שבודאי יש לעמוד לימינו לתמכו ולסעדו. וכן החוב והמצוה על הקהל לבטל תמיד את המעוררים והמתרעמים..."⁸.

¹ אסתר רבה פתיחתא יא.

² שו"ת שארית יוסף מ.

³ שו"ת מהר"ם שיק יו"ד ה.

⁴ חורב עמ' 446.

⁵ ראה סעיף קצו הערה 7.

⁶ ראה סעיפים רא - רו.

⁷ פלא יועץ ערך הסכמה. דבריו מובאים בספר משא חיים מערכת ה ערך הסכמה. וראה שו"ת בנימין זאב שג. אמנם אין תוקף לגזירה או תקנה שהציבור אינו רוצה בה, ראה סעיף שי, אולם למרות זאת לכתחילה ראוי לסייע למחוקקים להחזירה בציבור. וראה אגרות הראיה א אגרת מב: "דמידי דרבנן כל זמן שלא היו נהוגים ברוב ישראל, וליכא 'הגוי כולו' ל"ח [=לא חשיב] עדיין איסור גמור", ומשמע שקצת איסור יש בו. נראה שבאופן מעשי יש לכל אזרח שלוש חובות. א. אסור להתנגד לגזירה באופן שרירותי בלא טעם, ראה תרומת הדשן, פו"כ רב; שו"ע או"ח נג יט בהגה. וראה שיירי כנסת הגדולה שו"ע יו"ד שלד הגהות הטור ס"ק קלד, שיש מי שסובר שהמעכב שלא לעשות הסכמה שלא לצחוק מעכב את הרבים מלעשות מצוה. ב. ראוי לכל אחד לקיים את הגזירה לאלתר ולא להמתין ולראות האם אחרים מקיימים אותה. ג. גם מי שחושב שזו גזירה שהציבור אינו יכול או אינו רוצה לעמוד בה אינו ראוי לנסות להשפיע על אחרים לחשוב כמותו.

⁸ דרכי משה פרשת קרח.

- הצעות לשיפור בירונה החליטו: "אם יודע דבר מה שיראה טוב בעיני היחיד שיש תועלת או טובת הקהל יצ"ו להקריאם או לכנסם, אז ילך היחיד ההוא ויגיד הדבר להפרנסים או להפרנס, ואז הטוב בעיני הפרנסים או הפרנס יעשה".⁹
- השתתפות בהכרעות ציבוריות כותב רבינו יונה: "בהתאסף ראשי עם וקהלות הקדש לעבוד את השם יתברך, ומסכימים הסכמות להעמיד להם מצוות, הנה הם מקדישים את השם יתגדל ויתקדש... והאיש הפורש מדרכי הציבור, הנה הוא כמקטרג על הסכמת עבודת השם... ומראה עצמו כי לא יחפוץ להיות בסודם ולהכתב בכתבם... והוא בכלל הכתות שזכרנו שהן בוזות את דבר השם ואין להן חלק לעולם הבא... והנם מן המחטיאים את הרבים".¹⁰
- נכונות למלא תפקידים ציבוריים¹¹
- פרישה מהמסגרת השלטונית אסור לאיזור כל שהוא להכריז על עצמאות מדינית או להצטרף למדינה אחרת.¹² צעד כזה דינו מרידה בשלטון המרכזי,¹³ מאחר והוא מחליש את כוחו.¹⁴
- הוא הדין בעיר. המהריט"ץ נשאל: "עיר קטנה ואנשים בה מבני ישראל... ואין לך דור שאין בו בעלי מחלוקת מדיחים לבלע ולהשחית שארית נחלת עבדי ה', באמור איש את רעהו מה לנו ולצרה להשמע אל הראשים בעלי המשרה. הבה נהיה לאחדים ונשים לנו מבינינו אפרכי ומלכי ונעשה לנו שם, ולא ירים איש את ידו עלינו מכל עירנו", ומשיב: "הכלל העולה מדברינו, שאלו אשר ארחו לחברה שלא כרצון גדולי העיר... הם נלכדים בחרמם ונוהגין בהם מנהג מנודה כאשר הסכימו בפירוש. וגם שהדין נותן כן... שעברו על דעת קונם במה שעברו על ההסכמה הנעשית מטובי העיר והחכם החשוב... הילכך אם יחזיקו בחברה הזאת הם במכשול וכל המתחבר עמהם עונו ישא, וראוי להכריז עליהם ולמונעם".¹⁵
- החלפת שלטון באופן בלתי חוקי כותב מהרשד"ם: "במחלוקת קרח נפל משה רבנו ע"ה על פניו מה שלא עשה בעגל כי העובד ע"ז הוא עושה וגורם רעה לעצמו והמתנשא

⁹ פנקס קהל וירונה א כב, החלטה משנת רצ"ט לפ"ק.

¹⁰ שערי תשובה ג קסח. וראה אהל מועד א שער ראשית חכמה דרך ח י: "ומהן חמשה דברים שהעושה אותן אין חזקתו לשוב, והן הפורש מדרכי צבור, ונראה פירושו שהוא פורש כשהצבור נסכמים לעשות דבר מצוה או תקנה והוא אינו נסכם עמהם אלא פורש מהסכמותם". וראה סעיפים ק"ז שיב.

¹¹ ראה סעיפים ק"ז ר.

¹² על האפשרות שיהיו שתי ממלכות יהודיות בא"י ראה רמב"ם שגגות טו ו: "אם היו מלכים רבים ואין אחד מהן עובד את חבירו, כל אחד ואחד מהן מביא שער עזים על שגגתו". וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מט י. זכר למקדש פרק א דן בשאלה מי מבין המלכים קורא בהקהל. וראה קרן אורה הוריות יא א ד"ה יכול נשיא שבת כנחשון, שכל עוד שאין מלך על כל ישראל הרי שכל נשיא הוא כמלך על שבתו. מסתבר שכל החלטה בדבר פילוג הממלכה צריכה להתקבל בנוהל של הדחת המלך, ומנוי מלך חדש צריך להיות בנוהל של מנוי מלך, ראה סעיפים ק"י – ק"ב כג.

¹³ ראה דברי הימים ב י יט: "ויפשעו ישראל בבית דויד עד היום הזה", ומפרש (המיוחס ל)רש"י שם: "לשון מרדות, ודוגמא: בימיו פשע מואב וכו'". וראה שו"ת אבני נזר יו"ד שיב יח.

¹⁴ ראה מעין זה העמק שאלה, שאילתות דרב אחאי גאון, שאילתא קמב ס"ק ט.

¹⁵ שו"ת מהריט"ץ החדשות קצט. וראה שו"ת מהר"ם שיק חו"מ כג: "והנה כל הדרים בעיר אחת ע"כ הם שותפין דהעיר מחברם כיון שצריכין זה לזה ועל ידי הפירוד יש לחוש לתקלות, ולכך אפילו אם רצה מתחילה לקבוע דירה על תנאי שלא יהיה חבר עמהם צריך להיות שותף עמהם איש לפי ערכו...".

מפסיד ההנהגה וסדר העולם...¹⁶ "כותב הרב שמחה לוצאטו: "...התקוממות נגד משטר ושלטון אזרחי, מעשי מרי אלה איומים ונוראים מכל עוון ופשע..."¹⁷ כותב ערוך השלחן: "ומחויבים לידע שמלך בשר ודם נמנה מפי מלך מלכי המלכים הקב"ה ולב מלך ושרים ביד ה', וכל מי שמורד במלך במעשה או במחשבה נטרד משני עולמות... וגורמים רעה לכלל ישראל"¹⁸.

במיוחד חמור דינו של מי שנעזר בענין זה בשלטון זר.¹⁹ המורד בשלטון נענש גם בידי שמים. אומר המדרש: "אמר ר' ברכיה כמה קשה המחלוקת שבית דין של מעלה אין קונסין אלא מבן עשרים שנה ומעלה ובית דין של מטה מבן י"ג ובמחלוקתו של קרח תינוקות בן יומן נשרפו ונבלעו בשאול תחתית..."²⁰ צרור המור כותב: "המחזיק במחלוקת חייב מיתה, שנאמר: 'ולא יהיה כקרח וכעדתי'".²¹

המצוה לסייע באופן פעיל לרשויות מותנית בכמה תנאים

- כותב ספר חסידים: "כל העוזרים לשאינם הגונים... הקב"ה מונע את הטובה מאת הקהל ומעלה על כל המסייעים כאילו גזלו הטובה מן הקהל ועתידיים ליתן את הדין"²².
- כותב החוקת עולם: "אם הממשלה עושה משפט אלימות והממשלה מורדת במשפטים צדיקים ובחוקה הנחקקה על ידי רוב אזרחי המדינה זו גם כן עון פלילי כנגד אזרחי המדינה ומצווים הישרים שבהם לעמוד כנגדם וללחום בהם"²³.
- ההחלטות השלטוניות הן לחיזוק הדת ולתיקון העולם²⁴.

לבתי הדין סמכות להעניש את כל הפוגע בשלטון. כותב מהרי"ץ חיות: "כיון שממשלת המלך הוא הטבה כללית לכל העם, והפרט שרוצה למרוד ולהרוס יסודי החברה והנהגה הישרה, הנה נקרא רודף, כיון שמן מרידה נוכל להסתבב ולהסתעף מלחמות והריגות, ושפיכות דם נקיים,

¹⁶ שו"ת מהרשד"ם חו"מ תכא.

¹⁷ מאמר על יהודי ונציה עמ' 107.

¹⁸ ערוך השלחן העתידי מלכים ע א. ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ד נו ז: "דוד לא הזכיר בטעם צוואתו לשלמה בדבר חיוב יואב מיתה למלך, הא דהרג את אבשלום, אלא רק על שהרג את אבנר ואת עמשא. והוא משום דעל אבשלום צדק יואב לדינא". המרידה במלכות בית דוד אסורה בכל מקרה. ראה בבלי בבא בתרא קמו א; מסכתות קטנות דרך ארץ פרק שלום ה; ילקוט שמעוני מלכים א קסו. וראה סעיפים רא רב.

¹⁹ ראה רש"י שמות ב יד, שמושה רבינו ראה "בישראל רשעים דלטורין אמר מעתה שמא אינם ראויים להגאל". נראה שעוון מוסרים הוא עוון שנאת חנם הנזכרת בבבלי יומא ט ב (הערת הרב נבנצל: "צע"ג לענ"ד), והיא השנאה עליה מדובר בפרשת בר קמצא בבלי גיטין נה ב - נו א. המערב גורמים זרים במחלוקת פנימית מתוך רצון להשיג הכרעה עלול לגרום גם לאבדן העצמאות המדינית, ראה העמק דבר במדבר כא ל. וראה סעיף רצ הערות 22 23.

²⁰ תנחומא קרח ג. וראה רש"י במדבר טז כז. וראה בבלי סנהדרין כו א בענין שבנא ועונשו. וראה סעיף שמו.

²¹ צרור המור א קונטרס תפארת בניים עמ' קפג. וראה פירושו על דברים לג ו. וראה סעיף קצ הערה 2.

²² ספר חסידים (מרג.) תשנח. וראה מ"ב תקפא ס"ק י. מדין ש"צ נלמד לפרנסים, ואכמ"ל.

²³ חוקת עולם ב עמ' 357. על טענה אפשרית ששליט מסכן את הציבור ויש לדונו כרודף ראה סעיף נו הערה 57.

²⁴ ראה סעיפים לג לח. וראה סעיף קצט הערה 12.

ומפני זה יש להכלל רשות על חיי הפרטים... וזה שמורד בו רודף אחר כללות האומה מיקרי, ומפני זה מותר להורגו על פי דין תורה".²⁵

על הפרנסים לעודד עושי מצוה, ולפעול לגיבוש תמיכה ציבורית בשלטון ובהוראותיו.²⁶

עליהם לחזק את היחס למדינה ולשלטון גם באמצעים המקובלים,²⁷ כגון חינוך הילדים לרחוש כבוד לשלטון,²⁸ עיצוב דגל למדינה,²⁹ עיצוב סמל למדינה, עיצוב חותם,³⁰ קביעת המנון וכד'. לפרנסים סמכות לתקן תקנות ולהעניש את מי שמנסה להשפיע על החלטות שלטוניות באמצעים פסולים. רבינו תם ובית דין תקנו: "גזרנו והחרמנו ונידינו שלא יאיים על שבעה טובי העיר על ידי גויים".³¹

גם כיום על כל אחד להיות נאמן לשלטון ולסייע לו. כותב החוקת עולם: "חטא זה להפוך ולמגר את הממשלה גדול כל כך עד אשר אין שום עונש מפורש בתורה די להעניש בוגדי המדינה".³²

על סמכות הפרנסים לתקן תקנות כנגד מי שאינו מקבל את מרותם כותב החוקת עולם: "כל זמן שהרבנות הראשית איננה מתנגדת להנהגת הממשלה, וכל זמן שהאדוקים האחרים בארץ ישראל חברי המזרחי ואגודת ישראל המה לוקחים חלק בהנהלת הכנסת ישראל... בודאי יש כח ביד הממשלה וביד הרבנות הראשית לבטל זכויותיהם להתאסף או לעשות אגודות מפני שהם רוצים במטרתם למגר הממשלה של מדינת ישראל".³³

²⁵ כל ספרי מהרי"ץ חיות, תורת נביאים ז. על מורד במלכות ראה סעיף שכג.

²⁶ ראה סעיף סב.

²⁷ ראה במבוא לספר הערה 30.

²⁸ ראה (2008), political systems, The functions of government, The tasks, Self preservation EB.

²⁹ ראה במדב"ר ב ז: "סימנין היו לכל נשיא ונשיא מפה וצבע על כל מפה ומפה כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן מהם למדה המלכות להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה". וראה רש"י בראשית מח ו. וראה שו"ת ציץ אליעזר ט מד, שהצורות על הדגלים נעשו על פי הדיבור. וראה העמק דבר שמות יג ב: "והנה כל אומה שלושה דברים חוזק יד שלה א, המלוכה ודגליו...". וראה מש"כ הרב צבי יהודה קוק: "מציאות דגלים להנהגת כלל ישראל, היא מפורשת בתורה, קדושה וחשובה. אשרינו שזכינו לכך בחסדי בורא עולם וקורא דורותיו. ההתייחסות בחביבות ובחרדת קדש אל זכותנו לתקומת מצות מדינתנו, ואל תפארת סידוריה וסמליה, היא הבטוי הבריא של קדושת עם ישראל המכיר ומודה ומברך חסדי השי"ת עלינו...". ודבריו מובאים מתוך כת"י במאמרו של הרב ד"ר יצחק קראוס, "איש על דגלו – למשמעותו של דגל", דף שבועי מספר 549 בהוצאת אוניברסיטת בר אילן פרשת במדבר וחג השבועות תשס"ד. וראה חמש דרשות עמ' 89: "אינני גורס בכלל מקסם של דגל וסמלים טכסיים כמותו. היהדות שוללת פולחן עצמים גשמיים. ברם ... (ה)דגל הכחול לבן שטבול בדמם של אלפי צעירים יהודים שנפלו במלחמת השחרור בהגנתם על הארץ והישב יש בו ניצוץ של קדושה, הנובע ממסירות נפש והקרבה עצמית. כולנו מצויים לכבד את הדגל ולהתייחס אליו בדרך ארץ". וראה אהרן ארנד, "הדגל ביום העצמאות וכלל עניינו ביהדות", פרקי מחקר ליום העצמאות, עמ' 103 – 117; הרב ארי יצחק שבט, "דגל ישראל במקורות היהדות", אורשת א עמ' 297 – 341. על צורת הדגל ראה סעיף קסא הערה 41. על דגלים אצל אומות העולם

ראה EB (2008), flag: National flags.

³⁰ על חותם המלך ראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מט י. וראה פירושו לבראשית לח יח.

³¹ כלבו קיז. וראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג פראג אלף כב.

³² חוקת עולם ב עמ' 360.

³³ חוקת עולם ב עמ' 369.

גם כיום חייב השלטון לפעול בכפוף לתורה, ולקבל החלטות לחיזוק הדת ולתיקון העולם.³⁴ על סמכות הפרנסים לפעול כנגד המציע להעביר חלקים של המדינה לידי שלטון זר כותב הרב הענקין: "אבל אלה פורקי עול המלוכה והמשיאים למסור עתה ארץ ישראל ביד אומות העולם, הם רודפים כלל ישראל ומסכנים ביחוד את כל הישוב ושומרי התורה ביותר, הי"ר".³⁵

"המלך המשיח יאסר ויחבר ברצון הא-ל מלכות יהודה ואפרים כאחד..."³⁶.

*

העוסקים במדעי המדינה עומדים על כך, שאחת החובות הטבעיות היא החובה לתמוך ולקדם מוסדות שלטוניים צודקים,³⁷ וכן, שעל אזרח לציית לחוקים צודקים אשר נתקבלו במסגרת חוקה צודקת.³⁸ כמו כן, מוסכם שאזרח אינו צריך לציית או לתמוך בחוקים לגביהם ניתן לקבוע באופן חד משמעי שהם אינם ראויים מבחינה ערכית.³⁹ יש הסוברים, שבנסיבות מסוימות ראוי להכיר בזכות האזרחים לצאת למרי אזרחי גם כנגד חוקים שהתקבלו כדין, ולאפשר להם לעורר את דעת הקהל להכיר בעול שנעשה, וזאת במגמה לשנות את החוק.⁴⁰ יש סוברים שבנסיבות מסוימות⁴¹ מן הראוי להכיר בזכותו של חלק מן העם לפרוש מן המדינה.⁴²

נאמנות האזרחים לאומה, למדינה,⁴³ ושמירתם על אחדות המדינה ושלמותה נקבעות בכמה מדינות כחובות חוקתיות.⁴⁴ לעיתים קיימת הוראה חוקתית לכבד את הסדר החוקי⁴⁵ ואת

³⁴ ראה סעיפים לב – לח מו.

³⁵ לב איברא עמ' 116.

³⁶ רד"ק בראשית מט יא - יב. וראה רד"ק הושע ב ב.

³⁷ ראה A Theory of Justice עמ' 334; ציות וסירוב עמ' 73 – 77.

³⁸ ראה A Theory of Justice עמ' 350.

³⁹ ראה Democracy and its Critics עמ' 39 - 40.

⁴⁰ ראה A Theory of Justice פרק 55.

⁴¹ ראה Secession ובמיוחד עמ' 153. המחבר מדגיש שלמרות שבדרך כלל כאשר שלטון פוגע בקבוצה מסוימת באופן קיצוני זכאית אותה קבוצה לפרוש מהמדינה אך יתכן מצב שקבוצה רוצה לפרוש מהמדינה לא על רקע של קיפוח אלא מתוך רצונה קבוצה לטפח את תרבותה או את דתה וכד'. וראה The Law of Peoples עמ' 38, שלא היתה למדינות הדרום בארה"ב זכות מוסרית להמשיך בעבדות וממילא לא היתה להן זכות לפרוש מהפדרציה. משמע מדבריו שאם חילוקי הדעות היו בענין אחר היתה למדינות הדרום זכות לפרוש מהברית. בשנת 1869 עלתה לדיון משפטי בארצות הברית השאלה בענין זכותה של אחת המדינות לפרוש מהברית, ונשיא בית המשפט העליון דאז, השופט סלמון צייזו (Salmon P. Chase), הכריע שלממשלה הפדרלית של ארצות הברית הזכות למנוע בכח פרישה של מדינה, מאחר וארצות הברית היא "ברית שלא ניתן להרסה", ראה Texas V. White (2008), EB.

⁴² ראה Secession עמ' 10 – 11 לפיו פרישה משמעותה שהפורשים אינם רוצים להחליף את הממשלה או למרוד בה, אלא רק להקים על שטח האדמה עליו הם יושבים מדינה חדשה או להתחבר למדינה אחרת.

⁴³ ראה ICL חוקת אירלנד 9 (2) שקיימת חובה פוליטית יסודית לכל אזרח להיות נאמן (fidelity) לאומה ולשמור אמונים (loyalty) למדינה.

⁴⁴ ראה ICL חוקת הודו 51A c); שם חוקת סינגפור 6 (1); חוקת תאילנד 71.

⁴⁵ ראה ICL חוקת קרואטיה 5 (2) שעל כל אחד לכבד את הסדר החוקי של המדינה.

החוקה⁴⁶ או את המשטר הדמוקרטי.⁴⁷ בחוקות רבות מצוינת החובה לכבד את הדגל,⁴⁸ את ההמנון,⁴⁹ את סמלי המדינה⁵⁰ וכיו"ב. בכמה מדינות מתירות החוקות לכל אזרח לפעול כנגד מי שחותר נגד השלטון.⁵¹ באחרות כתוב שיש להתייחס בחומרא יתירה לפעולה הנעשית כנגד הסדר החוקתי והדמוקרטי של המדינה.⁵² אף אחת מהחוקות אינה מתירה מרי אזרחי, אולם חוקות אחדות מכבדות במדה מסוימת את חופש המצפון של האזרח.⁵³

---

⁴⁶ ראה ICL חוקת יפן 99 שהקיסר, שרי המדינות, חברי בית הנבחרים, שופטים וכל עובדי הציבור מחויבים לכבד את החוקה ולתמוך בה. וראה שם חוקת טורקיה 42 שעל כל אזרח להיות נאמן לחוקה.

⁴⁷ ראה ICL חוקת תאילנד 66.

⁴⁸ ראה ICL חוקת הודו 51A a) שכל אזרח נדרש להיות נאמן לחוקה, לכבד את האידיאלים ואת המוסדות שלה, את הדגל ואת ההמנון הלאומי.

⁴⁹ ההמנון נזכר בחוקה הצרפתית סעיף 2. המנון לאומי מקובל רק כמאה ושמונים שנה, ראה EB (2008), national anthem.

⁵⁰ ובכללם "חותם המדינה" ועוד.

⁵¹ ראה ICL חוקת הונגריה 2 (3), חוקת גרמניה 20 (4) וחוקת ארגנטינה 36 (4).

⁵² ראה ICL חוקת ברזיל 5 (0) XLIV.

⁵³ ראה ICL חוקת פורטוגל 41 (6), וראה סעיפים קצח ר.

קצו. סיוע למערכות המשפט וההוראה

נכונות להתדין המהר"ם מרוטנברג מצטט תקנה קדומה שהתקבלה בקהילות שו"ם: "וכל מי שיזמין חבירו לדין שלא יסרב יותר מג' ימים"¹. במעשה הדין החליטו: "אם ר"מ אחד יזמין לדין לאחד מבני הגליל שלו... והאיש ההוא ימאן ויסרב לבלתי שמוע לראש הגליל ההוא, או יסרב לעשות את כל אשר יצוה עליו, אזי הרשות נתונה לראש הגליל ההוא לנדונו ולקנסו..."².

התנהלות בתום לב פוסק הרמב"ם: "היו שלשה נושין מנה באחד וכפר בהן לא יהיה אחד תובע ושנים מעידים וכשיוציאו ממנו יחלוקו, ועל דברים אלו וכיוצא בהן הזהיר הכתוב ואמר 'מדבר שקר תרחק'³. פוסק השו"ע: "מי שתובעים אותו ממון שהוא מוחזק בו אסור לבקש צדדים להשמט כדי שיתרצה הלה לעשות עמו פשרה וימחול לו על השאר"⁴.

שבועת אמת פוסק הרמב"ם: "כיצד מאיימין על הנשבע, אומרין לו הוי יודע שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה למשה 'לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, וכל עבירות שבתורה נאמר בהן 'ונקה' וכאן נאמר 'לא ינקה'; כל עבירות שבתורה נפרעין ממנו וכאן ממנו וממשפחתו שמחפין על זה, ולא עוד אלא גורם להפרע משונאיהם של ישראל שכל ישראל ערבין זה בזה... כל עבירות שבתורה תולין לו שנים ושלשה דורות אם יש לו זכות וכאן נפרעין מיד..."⁵.

ציות לפסק הדין פוסק החתם סופר: "אחר שכבר פסקו דיינים, דין שישלם פלוני מפלוני, והוטל עליו מ"ע לשמוע אל השופט..."⁶.

אסור להכביד על הדיינים או להטריחם ללא צורך⁷

"וחובה מוטלת על כל ישראל לעמוד לימין השופטים..."⁸.

דיווח על עבריינים כותב רש"י: "מצוה על כל הפוגע בחייבי מיתה להביאם לבית דין כדי לבער רשעים מישראל"⁹. כותב ספר חסידים: "המונעים מלתת את הרשעים להריגה... ראה כמה חמורים. לפי שבני בנימין לא רצו לתת את החייבים לבני ישראל לכך נהרגו טף ונשים

¹ שו"ת מהר"ם מרוטנברג דפוס פראג אלף כב. וראה שו"ע יו"ד יד א בהגה.

² תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק ס.

³ רמב"ם טוען ונטען טז י. וראה שם שם יז ו. וראה שו"ת גבורות יצחק בענין גיטין: "דכל איסור שנעשה בבית דין אפילו איסור קל חמור יותר מאיסור חמור שנעשה חוץ לבית דין". הערת הרב נבנצל: "אולי זה דוקא בבי"ד, אבל מחוץ לבי"ד מותר לעשות טעדיקי להציל ממונו, כמו חבריו של ר' מאיר שהפקידו ממונם ביד כידור, וכשכפר אמרו לאשתו שבעלה צוה שתחזיר להם (יומא פג:)."

⁴ שו"ע חו"מ יב ו. וראה רמב"ם טוען ונטען טז י; ש"ך שו"ע חו"מ עה א. וראה עלינו לשבח ויקרא עמי שיז.

⁵ רמב"ם שבועות יא טז.

⁶ שו"ת חתם סופר חו"מ קעז. וראה בבלי סנהדרין ז א על פי גירסת רש"י שם: "דמבי דינא שקלוה גלימיה - ליזמר וליזיל". וראה סעיף לו.

⁷ ראה רש"י דברים א יב. וראה ספרי שם.

⁸ פלא יועץ ערך לווה.

⁹ רש"י בבלי חולין קלט א ד"ה ובערת הרע. מדברי רש"י משמע שאין חיוב להביא חייבי מלקויות לבית דין. וראה אוצרות הראי"ה ג חידושי הראי"ה ליד החזקה, יסודי התורה ה ה, שאין מצוה לסייע למלך להעניש עבריינים אלא אם כן המלך מצוה על כך בפירוש. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ב ס ענף ג שאין מצוה למסור מורד במלכות למלך כל עוד המלך לא צוה על כך.

כמעט כל השבט".¹⁰ במקום אחר כותב ספר חסידים: "אם יברחו רשעים וחטאים אצלך לחסות בצל כנפיך אל תהי עליהם מגן..."¹¹ פוסק הרא"ש: "כל הדברים האלה השבתי לשואל בענין אותו המסור... מצוה למסרו למשפט ואם לא עשה כן נענש על כל הרעות שיעשה המוסר לישראל מאז והלאה כאלו עשאן בידו כיון שהוא מצוה לענשו ולא ענשו".¹²

נכונות למתן עדות כותב ספר החינוך: "... שבדיני ממונות אין אדם חייב להעיד עליהם מעצמו אלא אם כן יתבענו בעל הדבר או בית דין, ובדיני נפשות ובעדות שאר איסורין שבתורה... חייב אדם לבוא מעצמו ולהגיד העדות לפני הבית דין. כדי לבער הרע ולהפריש בני אדם מאיסור".¹³

איסור עדות שקר פסוקים מפורשים בתורה: "... לא תענה ברעך עד שקר",¹⁴ "מדבר שקר תרחק..."¹⁵, "... ולא תשקרו איש בעמיתו".¹⁶

סיוע להליך השיפוטי פוסק השו"ע: "תלמיד היושב בפני רבו ורואה זכות לעני והרב רוצה לחייבו, חייב ללמד עליו זכות, ואם שותק עובר משום 'מדבר שקר תרחק'",¹⁷ ומוסיף הסמ"ע: "אע"ג דאיכא עליו כבוד רבו וכבוד העשיר אפילו הכי לא ישתוק".¹⁸

שיבוש הליכי משפט והוראה מחזור ויטרי כותב: "ובעון עשרים וארבעה דברים המשפחות כלות והייסורים רבים... בעון העוזר לרשע לזכותו בדין..."¹⁹.

מהר"ח פאלאג'י מעיד: "אנחנו מחרימין לכל גביר שיכניס עצמו בענין ההוראה אעפ"י שיש לו מי שסייע אותו, כ"א בני ההוראה ישאו ויתנו בדבר עד שיצא הדבר לאורה".²⁰

סיוע לעבריינים פוסק החוות יאיר: "דכל שנתפס על דבר רציחת נפש מישראל שאלו הי' סנהדרין היה מצוה לכל אדם להביאו לבי"ד לקיים 'ובערת הרע מקרבך' ובזמן הזה שאין בידינו עכ"פ לא נפעל להצילו וכמ"ש חכמים 'אף הם מרבים שופכי דמים בישראל'".²¹

¹⁰ ספר חסידים (מרג.) תקצא. וראה סעיף קפט הערה 25. וראה Jewish Self-government in the Middle Ages עמ' 365, תקנה משנת ה'קצ"ב (1432).

¹¹ ספר חסידים (מרג.) תרפד.

¹² שו"ת הרא"ש יז ו.

¹³ ספר החינוך מצוה קכב. וראה ליקוטי משפט על סימן כח סעיף א אותיות א – ה. וראה חשוקי חמד פסחים עמ' שלד: "קרובים שהם פסולי עדות... צריכין לבוא להעיד כדי שהבית דין יחמיצו את הדין ויבדקו טענות בעלי הדין יפה יפה".

¹⁴ שמות כ יג. וראה רמב"ם עדות יז א. וראה ספר המצוות לאוין רפה; שו"ע חו"מ כח א בהגה.

¹⁵ שמות כג ז.

¹⁶ ויקרא יט יא. וראה העמק דבר שם.

¹⁷ שו"ע חו"מ ט ז. וראה רמב"ם סנהדרין י ח.

¹⁸ סמ"ע חו"מ ט ס"ק יח.

¹⁹ מחזור ויטרי סימן תקלא ד"ה עשרים וארבעה דברים מעכבין את התשובה. המונע עדים מלהעיד מונע אותם מלקיים מצוה, ראה ליקוטי משפט, ביאורי משפט על סימן כח סעיף א אות קד ציון 157.

²⁰ שו"ת חיים ביד צג. וראה שו"ת שואל ומשיב קמא ב מח. וראה פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקס (ג) תקנות קנדיאה נב ג.

²¹ שו"ת חוות יאיר קמו. וראה שו"ת שאילת יעבץ ב ט שמי שהרג נפש במזיד גם ללא התראה, אינו רשאי להשבע שבועת שקר כדי להנצל מעונש. וראה ועלהו לא יבול ב עמ' קיג: "... בארצות הברית לא תופסים

סיוע בביצוע גזר הדין פוסק הרמב"ם: "הורג נפש שנגמר דינו רודפין אחריו בכל דבר וביד כל אדם עד שממתין אותו".²² כותב ספר החינוך: "מצות שריפת עיר הנדחת וכל אשר בה... וזאת מן המצוות המוטלות על הציבור ויותר על הסנהדרין".²³

כותב הראיה קוק: "... אם לא ישמע הבחור הנ"ל ולא יעזוב את המושבה מיד אחרי ההתראה במשך שני ימים יחול איסור חמור על כל בני המושבה להחזיקו בביתם ואסור לתן לו שום תמיכה, שלא להחזיק ידי עוברי עבירה ומחזיקי במחלוקת...".²⁴

גבוי לדיינים פוסק הרמב"ם: "הרוגי בית דין אין מתאבלין עליהן, ובאין קרוביהם ושואלים את שלום העדים ואת שלום הדיינין להודיע שאין בלבם עליהם כלום שדין אמת דנו".²⁵ כותב הפלא יועץ: "ואף אם יש דין לאחיו או קרובו, ונראה לו שהדין עמו והמורה צדק טועה בדין ומחייב את הזכאי, יעשה עצמו כאלם לא יפתח פיו... כי בדור יתום זה עושה אלה לא ימלט משנאה ותחרות... זהו דרכם של תלמידי חכמים המרבים בשלום בעולם, ובזה ימצאו חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, וכבוד שמים מתרבה וכבוד התורה ולומדיה מתגדל".²⁶ מוסיף הש"ך: "גם בכלל לאו זה דילא תלך רכילי' שלא יאמר א' לנדון, הדין עשה לך שלא כדין במה שחייב אותך".²⁷

כאשר הדיינים אינם ראויים לשבת בדין או שהם דנים שלא כדין תורה, אין לסייע למערכת המשפט אלא בנסיבות מיוחדות.²⁸

על בית דין להעניש את כל מי שאינו משתף עמו פעולה ובמיוחד את מי שמסייע לעבריינים להתחמק מבית הדין ומביצוע עונשי בית הדין.²⁹ פוסק הרמב"ם: "על כ"ד דברים מנדין את האדם, ואלו הן... (ב) המבזה שליח בית דין... (ה) מי ששלחו לו בית דין וקבעו לו זמן ולא בא (ו) מי שלא קבל עליו את הדין, מנדין אותו עד שיתן".³⁰ יש לבית דין סמכות לכופף עדים לבא ולהעיד³¹ ולהעניש עדים סרבנים.³²

סתם כך יהודים כדי לסחוט מהם כסף. הרי התורה אומרת 'לא תגנוב' והוא גנב כסף – אדרבא, טוב שיש קצת בכלא וילמד שאסור לגנוב".²²
 רמב"ם סנהדרין יד ח.²³
 ספר החינוך תסד. נראה שספר החינוך מדגיש שהמצוה מוטלת על הציבור כי הרמב"ם פוסק בהלכות עבודה זרה ד ו: "ואם יעמדו באולתן בית דין מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא".²⁴
 אגרות הראיה א רו.²⁵
 רמב"ם סנהדרין יג ו. ויתכן שבית דין הגדול הפסיק לדון דיני נפשות בשל תגובות קשות של קרובים וחברים.²⁶
 פלא יועץ ערך משפט ודין.²⁷
 ש"ך שו"ע חו"מ יט ס"ק ב.²⁸
 ראה אמונה ותורה, יסודי התורה ה ה: "... כשהמלך מחייב על דבר קל מיתה שלא בצדק ומשפט... אין למסור אותו לכתחילה אף שלמלך מותר להורגו".²⁹
 ראה שו"ת חיים ביד צג.³⁰
 רמב"ם תלמוד תורה ו יד.³¹
 ראה סעיף קסט הערה 52 והערה 67.³²
 ראה שו"ת הראנ"ח קיא.

על הפרנסים לסייע למערכות המשפט וההוראה בדרכים הבאות
מתן גבוי כותב הפלא יועץ: "המה יעמדו לימין הדיין בכל כחם ובכל מאדם להעמיד דבריו שלא יפל דבר אחד מכל דבריו ארצה".³³ בפוזנא החליטו: "מה שכבר נפסק מפי הדיינים מחוייבים הקהל להחזיק ולהתאסף שיעמוד כבמסמרות נטועים ואל יפול דבר ארצה...".³⁴

סיוע בביצוע פסקי דין במערהין תקנו: "... והמחזיק את ידי המוחרם וינהג קלות בחרם של ראש הגליל יוחרם כמוהו ויוקנס כמוהו...".³⁵

שמירה על כבוד בתי הדין במערהין תקנו: "וכמה גדולים התקינו והחרימו שלא יקרא שום אי בר ישראל עירעור על גט שניתן ולא יאמר אדם אילו היה ניתן בפני הייתי עושה בענין אחר ממה שנעשי וכיוצא כאלו לא יוציא רוחו ויהיה ברוך עכ"ל וכ"כ המרדכי בגיטין הלכות גט משום ר"ת והסכים רבינו משה תלמידו עמו וכל גדולי הדור".³⁶

לדעת רבים ממורי ההוראה אין להזדקק למערכת המשפט של מדינת ישראל ואין לשתף פעולה עם מערכת המשפט, גם בתחומים שעל פי ההלכה יש למדינה סמכות לחוקק חוקים.³⁷ זאת בשל אחד משני נימוקים:³⁸ א. פוסק הפתחי חושן: "... שכל מה שדנים בזמננו שופטים בישראל... ידוע שהם קלי הדעת ואין להם שיקול דעת המבוסס על פי דיני התורה, ורובא דרובם בעוה"ר שונאי תורה ולומדיה".³⁹ ב. ההליך המשפטי והענישה אינם כדין תורה.

בתנאים ובנסיבות מסוימים מותר לכל הדעות לפנות למשטרה ולבתי המשפט ולסייע להם

מניעת פגיעה בזולת⁴⁰

³³ פלא יועץ ערך משפט ודין.

³⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא שמה החלטה משנת שצ"ט לפ"ק. הקהל היא מועצת העיריה. על חשיבות מתן גבוי לפקידות ראה Bureaucracy: what government agencies do and why they do it עמ' 25 – 26.

³⁵ תקנות מדינת מעהרין, ועד גאי ת"י ס. על חרם ראה סעיף קפ.

³⁶ שו"ת בנימין זאב קיט. וראה פנקס מדינת ליטא ועד ת"ז תכט וכיו"ב שם ועד שפ"ג טו.

³⁷ ראה סעיפים לח קלט.

³⁸ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 19: "... בתי הדין המופיעים בחוקה הזאת... כיון שאינם בתי הדין של התורה, אם כי אינם ערכאות של הגויים, שהרי חבריהם יהודים, אינם 'בתי דין של ישראל' במובן האמתי המקורי... אלא ערכאות של יהודים". וראה הליכות שלמה א פרק שבעה עשר ו ושם ציון 8, שאין התר להכין חומר לעורך דין המתעתד להופיע בבית משפט. וראה הרב אברהם שפירא, "מבט תורני על חוקי המדינה והתקנות תקנות בימינו", תחומין ג עמ' 239, הרב יעקב אריאל, "המשפט במדינת ישראל ואיסור ערכאות", תחומין א עמ' 319 – 328, תגובתו של השופט פרופ' יעקב בזק, "בתי משפט בישראל – האמנם ערכאות של גויים?", תחומין ב עמ' 523 – 527 ותשובתו של הרב אריאל שם עמ' 528.

³⁹ פתחי חושן ה פרק ב ס"ק מט. וראה שו"ת בנין אריאל חושן משפט עמ' 167 – 168, שלדעת הרב גולדברג מותר לחתום על חוזה ולקבוע שבמקרה של סכסוך דיינים תלמידי חכמים ויראי שמים ידונו על פי חוקי המדינה. וראה פ"ת חו"מ קנו ס"ק יז.

⁴⁰ על סיוע למשטרה באיתור גנב ראה פתחי חושן ה פרק ב ס"ק מא; ועלהו לא יבול ב עמ' ריג; חשוקי חמד יומא עמ' תה – תז; עלינו לשבח במדבר עמ' תקלד – תקלו.

על דיווח על הפקעת שערים ראה ועלהו לא יבול ב עמ' קסד.

על חובת דיווח על ילד מוכה או מנוצל מינית ראה נשמת אברהם ד חו"מ שפח ס"ק א. וראה שו"ת ציץ אליעזר יט נב ד). וראה קובץ תשובות ג רלא שמי שידוע בידיעה ברורה שמתעללים בילדים, ואין אפשרות

מניעת פגיעה בציבור⁴¹

מניעת מכשול מרבים
פוסק הרב שטרנבוך: "יהודי כאן מחזיק בית לזנות... נראה פשוט שאם במסירה למשטרה יפיק המקום מלפעול, לא רק שמותר למוסר, אלא מצוה למוסר...".⁴²

מניעת חילול השם
פוסק הרב שטרנבוך: "בנידון השאלה במוסד שמטעם הממשלה פתחו בחקירה נגדו, ותובעים לתת להם לעיון את ספרי הנהלת החשבונות... ואם לא

אחרת למנוע זאת בעתיד, צריך לדווח למשטרה. וראה הרב יהודה סילמן, "תשובה לשאלה בענין דיווח על פגיעות בילדים", ישורון טו עמ' תרסא – תרסד.

לכאורה מותר לדווח לשלטונות רק אם העונש הצפוי לעבריין אינו חמור יותר מהעונש שקוצבת התורה. ראה שו"ע יו"ד רלב יד בהגה: "יהודים שהכו זה את זה, וגזר הגמון אחר עדות. אם יענישו המכה יותר מדאי נקרא אונס", ומדייק הש"ך שם ס"ק לט: "אבל אם יענישו כדינו יכולים להגיד". וראה ש"ך שו"ע חו"מ שפח ס"ק כ שאין דין מוסר למי שמודיע לשלטון על משתמט ממס במקום שהשלטון רק גובה את מס המגיע לו מדינא דמלכותא. וראה שו"ת חתם סופר, ליקוטים יד: "אין שום אופן שבעולם שיתחייב ישראל הריגה בדיניהם בלי עדים והתראה ובית דין ישראל מומחים של כ"ג וא"כ כל הריגתם הוא שלא מדין תורה ומותר ליתן שוחד להציל נפשו". וראה שו"ת אגרות משה חו"מ א ח: "באחד שנתברר שמכר נבלות וטרפות בתור כשרות אם מותר לתבעו בערכאות... לע"ד אף שפשעו גדול מאד וכנראה אינו בעל תשובה כלל, מ"מ כל זמן שלא ראינו שדייני ישראל אינם יכולים להפסיקו אין לדונו בערכאות... ועוד הא ודאי הם ידונו במאסר ובממון שלא כדיני ישראל שאז יש לחוש לאיסור מסור". ראה שו"ת אגרות משה חו"מ צב החושש שבתו משפט (בארצות הברית) יענישו מעלים מס יותר מכפי שחייב בדין תורה. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ה ט יא שאסור להסגיר גנב לשלטונות מאותו חשש. הערת הרב נבנצל: "צ"ע בגנב מועד שיש לו דין בא במחתרת או שלא בשעת חתירתו". וראה שו"ת חלקת יעקב חו"מ ה.

וראה שו"ת הרשב"א ג שצג, שתלמיד חכם הסובר שיש צורך להעניש עבריינים שלא מן הדין רשאי לשתף פעולה עם השלטון גם אם הוא מחמיר בהענשה, וכן דעת ספר החינוך לד. מכאן שיש לחלק בין אם העונש הצפוי נראה סביר לפי הענין ובין אם הוא נראה מופרז. אמנם במקום שהשלטון מוציא להורג יש מקום להתרחק מכך. ראה בית הבחירה על בבא מציעא פג ב: "תלמידי חכמים וחסידים ואנשי השם ראוי להם על כל פנים להרחיק עצמם שלא להתודע לרשות וכל שכן לקבל מהם מנוי ולתפוש גנבים ולסטים ושאר רשעי הדור לימסר להריגה, שכל שעושה כן הרי הוא גורם ליהרג הרבה נפשות מדין המלכות שלא מדין תורה...". וראה שו"ת מהר"ם שיק חו"מ נ, שר' יהושע בן קרחה התרעם על ראב"ש שמוסר גנבים לשלטון משום "דאיכא חילול השם להרוג ישראל בפילויהם". וראה שו"ת שבט הלוי ב נח, שכל עוד אין חשש סכנת נפשות לעבריין מותר, מעיקרא דדינא למסור למלכות.

במקרים אלו ובאחרים של פניה למערכות אכיפת החוק יש לדון האם מותר לפנות לאלתר או רק לאחר שהעבריין הוא מועד, האם צריכים להזהיר את העבריין או שמא אין צורך באזהרה, האם מותר לפנות רק כאשר קיימת ודאות מוחלטת שהוא עבר עבירה או שמא גם במקרה שיש אומדנות טובות, האם רק אם קיימת ודאות שהוא ישוב ויחטא או שגם אם אין ודאות בכך. כמו כן יש לדון אם מותר לקבל משרה במערכות אכיפת החוק. להכרעה בשאלות אלו יש לפנות למורה הוראה או לבית דין, ואכמ"ל. וראה פרופ' מתתיהו ברויד, "מסירת מידע לשלטונות אודות עבריינים", תחומין כג עמ' 358 - 370.

⁴¹ ראה שו"ת תשובות והנהגות א תתנ, שנהג הרגיל לנסוע במהירות מופרזת יש לו דין רודף ומותר, לאחר שהתרו בו, למוסרו לשלטון. וראה חשוקי חמד פסחים עמ' שלא – שלב; שם סנהדרין עמ' תעד – תעה. וראה עלינו לשבח בראשית שו"ת לד: "מעשה בנהג מחוצץ שנדחף בין מכוניות בצורה פראית, וגרם לפסק תנועה, יצא ממכוניתו והתנפל על נהג אחר... כיצד על הניזק לנהוג בענין זה? תשובה... אם הנהג המזיק או שומר מצוות יש להביאו לפני רב, שיטיל עליו קנס גדול שירתיע אותו מלהתנהג בדרך זו בעתיד... ואם רשע זה ממאן לקבל עליו את הקנס אצל הרב... יש למסרו לערכאות...". וראה נפתלי בר אילן, "עדות על תאונת דרכים בבית המשפט", תחומין ט עמ' 179 – 190.

⁴² תשובות והנהגות ב תשכז. על סיוע למשטרה במאבק עם סוחרים סמים ראה עלינו לשבח בראשית עמ' תכד.

ימסרו הם צפויים ח"ו לעונשין בגוף וממון, ועל ידי מסירת הספרים עלולים לתפוס אנשים שהלבינו כספם דרך המוסד ויענשו אותם בעונשי גוף וממון... יש לצדד להתיר בנדון דידן... ויש בזה גם חילול השם לא למסור...⁴³

הרב אריאל פוסק: "כל עוד אין דין תורה בפלילים נוהג בפועל יש מקום לתבוע עבריינים בערכאות המשפטיות הפועלות כיום במדינת ישראל".⁴⁴

הרב אשר וייס סובר, שמותר לפנות לערכאות בעניני ממונות, כאשר גוף ציבורי כגון קופת חולים או חברת ביטוח התחייבו מראש לפצות את המבוטחים לפי פסיקת בית משפט.⁴⁵

פוסקים אחדים סוברים, שבמקרים הבאים מותר לפנות לבית משפט של המדינה

- הרב וולדינברג פוסק: "על אודות החק בבתים משותפים שהסמיך פקיד מוסמך להכריע בסכסוכי שכנים בבתים אלה... והנה גם דעתי נוטה שבגוונא דא לא נקרא הליכה לערכאות".⁴⁶
- הרב מרדכי אליהו פוסק: "יש תחומים בהם אפשר ומותר לפנות למערכת השלטונית – משפטית. כך הוא ביחס לגבית שטרות, שאנו בעצם פונים להוצאה לפועל, שהיא הזרוע היחידה המבצעת את הגביה".⁴⁷
- הרב גורן פוסק: "בשעת מלחמה או כאשר מדובר בפעילות לצורך תכסיסי מלחמה מקבלים המפקדים סמכות להטיל כל סוגי העונשים המקובלים, כולל עונש מות על הפוגעים בבטחון המלחמה, הצבא וחייליו. זהו בסיס תוקפם של בתי דין צבאיים הפועלים מכח חק שעת חירום שדינו כשעת מלחמה על פי דברי של החתם סופר".⁴⁸

פוסק הרב זילברשטיין: "... שכיום אין השוטרים מוגדרים כשליחי בית דין, אולם ח"ו להפריע להם בעבודתם".⁴⁹ עוד פוסק הרב זילברשטיין: "ראובן נחקר על ידי קצין משטרה על חבריו לפשע והבטיח לו עבור שיתוף הפעולה הקלה בעונשו... לבסוף גם הוא נשפט ולא קיים השופט את אשר הובטח לו על ידי הקצין... תשובה... כיון דעל ראובן רמיא לגלות למשטרה את העבריינים, לכן אין כל תוקף להבטחת הקצין".⁵⁰

⁴³ שו"ת תשובות והנהגות ד ש"א.

⁴⁴ שו"ת באהלה של תורה ד טז. וראה סעיף כג הערה 61.

⁴⁵ ראה הרב אשר וייס, "היתר לפנות לערכאות", קובץ דרכי הוראה ה, ניסן התשס"ו עמ' קא. מדבריו ניתן להסיק שאין איסור לתבוע את רשויות המדינה והעיריות בערכאות. וראה מאמרו: "בענין ערכאות", קובץ דרכי הוראה ו, תשרי התשס"ז עמ' קיא – קיז, באותו ענין.

⁴⁶ שו"ת ציץ אליעזר יא צג. וראה עלינו לשבח ויקרא שו"ת קכא, שמשגי עליו. וראה שו"ת בנין אריאל חושן משפט עמ' 164 שאסור לפנות לבית דין לעבודה ללא התר של בית דין.

⁴⁷ הרב מרדכי אליהו, "יחס ההלכה לחוקי המדינה", תחומין ג עמ' 244.

⁴⁸ משיב מלחמה ג עמ' שכג. וראה הצבא כהלכה עמ' לג.

⁴⁹ מאיר נתיבים עמ' 39. ולא נתבאר שם טעמו. על היחס לעובדי שירות הציבור ראה סעיף רו.

⁵⁰ עלינו לשבח במדבר שו"ת קסט.

קצח. יציאה למלחמה

פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבה עליהם".¹ פוסק הרמב"ם בהלכות שבת: "ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחייהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת...".²

פוסק הרב קופמן: "על החייל לדעת, כי שלוש מצוות גדולות הוא מקיים במלחמתו. האחת הצלת נפשות ישראל מיד צר הרוצה להמיתם; השנייה: מצות קידוש השם; והשלישית: מצות כיבוש ארץ ישראל".³ פוסק הרב רגנשברג: "המשתמט מן הצבא... הרי הוא בכלל ארור מן הקבלה".⁴

חובה לצאת גם למלחמת רשות.⁵

על החילים להלחם במסירות. פוסק הרמב"ם: "ומאחר שיכנס לקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו ועבר בלא תעשה, שנאמר: 'אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ולא תערצו מפניהם', ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצוארו".⁶

¹ רמב"ם מלכים ה א. ראה סעיפים קלה רצד – רצו שלא. וראה ספר המצוות מצות עשה רמח שמצות מחיית עמלק מוטלת על הצבור ולא על כל יחיד ויחיד. באשר למלחמת שבעת העממים פוסק הרמב"ם מלכים ה ד: "מצוה להחרים שבעה עממין... וכל שבה לידו אחד מהן ולא הרגו עובר בל"ת...". משמע שמצוה להורגם גם שלא בעת מלחמה, אך עם זאת פשיטא שאם המלך מחליט לצאת למלחמה כנגדם מצווה כל אחד להשתתף במלחמה זו. וראה משפט המלחמה פרקים ב ג.

² רמב"ם שבת ב כג. וראה שו"ת שרידי אש ב לד. וראה חידושי מרן רי"ז הלוי על התורה, פרשת בשלח ד"ה זבולון עם חרף נפשו למות, שהשבטים לא היו מחויבים לבא לעזרת דבורה כי אין מצוה להסתכן לצורך קיום מצות "החרם תחרימם", ולכאורה היו צריכים אז להציל את ישראל מיד צר, וצ"ע. הערת הרב נבנצל: "וכן מצד כיבוש ארץ ישראל". וראה קרן אורה סוטה מד ב ד"ה והרמב"ם שמלחמה כנגד מורדים במלכות אינה נחשבת כמלחמת מצוה.

³ הצבא כהלכה ט ה. את המצוה הראשונה לומדים מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך", וראה גם משיב מלחמה א עמ' צב. הערת הרב נבנצל: "אין לאו זה מחייב להסתכן, כידוע. למשל, מתשובת הרדב"ז בענין מסירת אבר להצלת חברו, ועי' ערוה"ש על שו"ע חו"מ תכו ד". לשיטת הרב נבנצל יש לעיין מפני מה לא מצאנו במנין המצוות מצוה המוטלת על כל ישראל לבא לעזרת ישראל צר דוגמת המצוה להלחם בעמלק, ראה סעיף שלא. וראה שו"ת משפט כהן קמד: "... שהצלת כלל ישראל ודאי נחשבת למגדר מילתא... בצורה כזו שאין צריך לטול רשות מב"ד, וכל הזוכה בזה שליחותייהו דב"ד קא עביד". וראה שו"ת עמוד הימיני טו ל, שמהפסוק: "צרור את המדיינים והכיתם אותם כי צוררים הם לכם" לומדים שיש מצוה לצאת ולהלחם כנגד הצר הבא על ישראל. וראה חוות בנימין א יז ח: "נראה שגדר מלחמת מצוה בעזרת ישראל מיד צר הוא מדין 'קידוש השם'". וראה משיב מלחמה ג עמ' רעו, שהלוחם מקיים גם מצות 'והשבותו לו' – לרבות השבת גופו. משפט הצבא בישראל יב א.

⁴ ראה סעיף רצו. ונראה שהחיוב הוא מדין אימת מלכות. וראה בבלי פסחים קיג א: "כשאתה יוצא למלחמה אל תצא בראשונה אלא תצא באחרונה...", ומבאר הגהות וחידושים מהריעביץ: "נראה היינו למלחמת הרשות". נ"ל שמי שאינו נלחם אינו עובר על לא תסור, למרות שבית דין הגדול נותן רשות לצאת למלחמה. כע"ז מצאנו שמי שממרה את פי המלך אינו עובר על לא תסור למרות שבית דין הגדול ממנה אותו.

⁵ רמב"ם מלכים ז טו. וראה שו"ת משפט כהן קמג שבמלחמות אין גדר "וחי בהם". וראה כיו"ב שו"ת ציץ אליעזר יג ק. ויש לעיין אם מי שמתחמק מגיוס עובר על "אל ירך לבבכם".

כותב הנצי"ב: "דזה ברור דתקנת כלל ישראל בין עובדי כוכבים במלחמותיהם היה כאשר היה אגודתם על ארץ יסדה ביסוד חזק לעזור זה את זה"⁷.

על החיילים להיות מוכנים להקריב את נפשם למען עמם. כותב הכוזרי: "כי היחיד בקרב הצבור הוא כאבר יחיד בכללות הגוף... אכן ראוי לו ליחיד לסבול אף את מר המות למען הצלחת הכללי"⁸. פוסק הרב זלמן נחמיה גולדברג: "בזמן מלחמה חייב כל יחיד לסכן את עצמו כדי להציל את חברו ממות"⁹. מותר לחיילים לצאת אף למשימות התאבדות¹⁰.

גדול שכרו של מי שנלחם במסירות. פוסק הרמב"ם: "וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא"¹¹.

מכלל הן אתה שומע לאו. פסוק מפורש ביחזקאל: "והצפה כי יראה את החרב באה ולא תקע בשופר והעם לא נזהר ותבוא חרב ותקח מהם נפש, הוא בעונו נלקח ודמו מיד הצפה אדרש"¹². פוסק הרמב"ם: "ואם לא ניצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל... והרי מפורש בקבלה: 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם'..."¹³.

גם בשעת חירום חיילים אינם רשאים לבטל מצוות¹⁴ או לעבור איסורים ללא הצדקה¹⁵. אסור לחיילים לסכן את עצמם שלא לצורך¹⁶ ולו גם לצורך קיום מצוות¹⁷. על ההתרת לחלוצי הצבא לאכול מאכלות אסורים כותב הנצי"ב: "שכל הקפדה במאכלים בשעת מלחמה מביא לסכנת נפשות"¹⁸.

אלו שהתורה פטרה אותם מכך אינם מצווים לצאת למלחמה¹⁹, ובכללם מי שאינו בגיל שירות, בעל מום, בני שבט לוי²⁰, חכמים²¹, נשים²², מי שנשא אשה, מי שבנה בית, מי שנטע כרם, מי

⁷ העמק שאלה שאילתות דרב אחאי גאון קמב ס"ק ט. וראה הצבא כהלכה פרק טו ט: "התנדבות, אפילו של יחידים לפעול למרות הסכנה, יוצרת אווירה של התנדבות, ודוחפת להתעלמות מהפחד והדאגה לאני הפרטי".

⁸ כוזרי ג יט.

⁹ שו"ת בנין אריאל אורח חיים עמ' 55. וראה שופטים ה יח: "זבלון עם חרף נפשו למות...".

¹⁰ ראה העמק דבר דברים כ ח.

¹¹ רמב"ם מלכים ז טו.

¹² יחזקאל לג ו.

¹³ רמב"ם מלכים ז טו.

¹⁴ ראה ראבי"ע על דברים כב א שגם היוצא למלחמה צריך להשיב אבידה.

¹⁵ ראה מחנה ישראל לבעל הח"ח פרק לח: "ודע עוד דאם מוכרח לעבור מפני הסכנה על איזה איסור אף על פי כן יראה להקטין את האיסור בכל מה שיוכל".

¹⁶ ראה שמואל ב כג יז שדוד המלך לא רצה לשתות את המים משום שהחיילים הסתכנו יתר על המדה בעת הבאתם, וראה (המיוחס ל)רש"י על דברי הימים א פרק יא יט: "כי בנפשותם הביאום - שמסרו עצמם להריגה על המים". וראה בבלי בבא קמא סא א. וראה רמב"ם ברכות ו ג: "ובמחנה פטורים מנטילת ידים בתחלה מפני שהן טרודים במלחמה, וחייבין באחרונה מפני הסכנה".

¹⁷ ראה הצבא בהלכה עמ' קכט, שחייל אינו רשאי להדליק נרות שבת ונרות חנוכה בתוך כלי רכב, ואף לא לתקוע בשופר אם התקיעה תגלה לאויב את מיקום החילים וכו'.

¹⁸ העמק דבר דברים ו י. וראה רדב"ז על רמב"ם מלכים ח א. המשך חכמה דברים יב כא חוכך לומר שלשאלו המלך היה מותר לאכול אפילו דבר איסור כשבא אל בעלת האוב משום שזו היתה שעת מלחמה.

¹⁹ ראה משפט המלחמה פרקים ד - יא. וראה שם מי פטור ממלחמת רשות ומי פטור ממלחמת מצוה, מי פטור מלהלחם ומי פטור גם מלספק מים ומזון וכו'.

שארס אשה, הירא ורק הלבב, וכו'.²³ במקרים חריגים גם הם מצווים לצאת למלחמה. כותב החזו"א: "נראה דהא דתנן דבמלחמת מצוה אפילו חתן מחדרו לא איירי בזמן שצריכין לעזרתם לנצחון המלחמה דזה פשיטא... וכן במלחמת רשות אינן פטורין אלא בזמן שאין נצחון ישראל תלוי בהם שמספר הצבא שצורך בהן יש בלעדן, אבל אם יש צורך בהן חייבין לבוא לעזרת אחיהם".²⁴

אלו שאינם לוחמים מצווים לסייע למאמץ המלחמתי לפי כוחם.²⁵ פוסק הרב אריאל: "מו"ר הרב הראשי לישראל, ה"ר אברהם שפירא... דייק מלשון הרמב"ם... 'שהזהירו מלירא מן הכופרים בעת המלחמה, ושלא נברח מפניהם...'. אין מדובר שם בלוחמים בשעת מלחמה, אלא בכל העם בהיותו במדבר... מוכח שהמצוה חלה גם על אוכלוסיה אזרחית...".²⁶

הגורם לדמורליזציה בקרב החיילים ובקרב האזרחים ראוי לעונש חמור.²⁷

למערכת האכיפה תפקיד בעת יציאה למלחמה. כותב רש"י: "שמעמידין זקפין מלפניהם ומאחריהם... לזקוף את הנופלים ולחזקם בדברים, שובו אל המלחמה ולא תנוסו שתחלת נפילה ניסה".²⁸ פוסק הרמב"ם: "ומעמידין מאחור כל מערכה ומערכה שוטרים חזקים ועזים וכשלין של ברזל בידיהם. הרוצה לחזור מן המלחמה הרשות בידן לחתוך את שוקו שתחלת נפילה ניסה".²⁹

לבית הדין סמכות להעניש שלא מן הדין את כל מי שמתחמק מהשתתפות במאמץ המלחמתי. דבורה אומרת בשירתה: "אורו מרוז אמר מלאך ה' ארו ארור ישביה כי לא באו לעזרת ה' לעזרת ה' בגבורים", ומבאר הרד"ק: "עיר קרובה למקום המלחמה ולא באו לעזרה".³⁰

²⁰ ראה סעיף רנ.

²¹ סעיף רמח.

²² ראה סעיף שיח.

²³ דיון בשאלה האם מי שאינו מיוחס רשאי להשתתף במלחמה ראה משפט המלחמה פרק ה.

²⁴ חזו"א אורח חיים, מועד עירובין קיד (ו) ס"ק ג.

²⁵ ראה בראשית מט יד – טו: "יששכר חמר גרם וכו' ", ומבאר הרד"ק: "לא יצא למלחמה עם שאר השבטים כשיצאו אלא יתן מס למלך ישראל שיניחנו בארצו". וראה העמק דבר בראשית מט יד – טו. על הסדר דומה בטורקיה, שלפיו מי שאינו נלחם משלם יותר מס ראה משא חיים, מסים וארנוניות מערכת כ אות ת. וראה העמק דבר שמות כה ג שת"ח שאינם יוצאים באוכלוזה גם פטורים מלשלם. לכו"ע על מי שאינו יוצא למלחמה להתפלל בעבור הלוחמים. במלחמת מדין קבלו שבט לוי חלק בשלל והטעם לכך היה שהנצחון במלחמה הושג בזכות תפילתם, ראה מלבי"ם במדבר לא כח.

²⁶ הרב יעקב אריאל, "עזיבת הארץ ונטישת העיר מחשש סכנה", תחומין יב עמ' 193. וראה ארץ חמדה שער ראשון יא. וראה מכתבו של הרב מרצבך, המעין גליון 205 טבת תשע"ג עמ' 35 – 36 האם יש התר לעזוב את ירושלים בשעת המצור.

²⁷ ראה ירמיה לח ד.

²⁸ רש"י על דברים כ ט.

²⁹ רמב"ם מלכים ז ד. החידוש בכך הוא שלא דנים אותם כאנוסים. וראה משך חכמה על דברים כ ג ד"ה אל תיראו וכו': "הוא אזהרה שבעת המלחמה לא יברחו... וגם בזה אין עונשים אלא אם כן מזהירים הגם דהוי כרודף שנמוג את לב חבירו, גם רודף צריך התראה". וראה מרומי שדה סוטה מד א.

³⁰ רד"ק שופטים ה טז - יז. וראה שופטים ה טז - יז.

על הפרנסים לסייע לעושי מצוה ולעודד את החיילים.³¹ אומרת הגמרא: "ארבעה צריכין חיזוק... ודרך ארץ", ומבאר רש"י: "שיתחזק אדם בהן בכל כוחו... אם אומן הוא לאומנותו, אם סוחר הוא לסחורתו אם איש מלחמה הוא למלחמתו".³²

על הפרנסים לתת דוגמא אישית למופת. פסוק מפורש בספר יהושע: "... וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק", ומבאר רלב"ג: "אחשוב זה שמחשבתו והשתדלתו לא היתה בלילה ההוא כי אם בהישרת העם בדבר המלחמה הזאת וכדי שיבטח לבם יותר ולא ירד לבבם על מה שהיו נגפים בראשונה עלה יהושע וזקני ישראל לפני העם ולזה היה יהושע והזקנים במקום היותר מסוכן... כי העמק הוא המקום היותר שפל והוא היותר מסוכן שבמקומות בדבר המלחמה".³³

ראוי לפרנסים להקל על החילים במדת האפשר. זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם כמה פסקים: "כשחונין חונין בכל מקום ומי שנהרג במלחמה במקום שיפול שם יקבר...".³⁴ "ומביאין עצים מכל מקום, ואפילו מצאן תלושים ויבשים אין מקפידים על כך במחנה".³⁵ "וכשיצילו את אחיהם מותר להם לחזור בכלי זיין שלהם למקומם בשבת כדי שלא להכשילם לעתיד לבא".³⁶

על הפרנסים לעודד גם את כלל האוכלוסיה. פוסק הרב שטרנבוך: "ידוע כהיום חלק נכבד במלחמה הוא למגר כח העורף ורוחם, ופיקוח נפש איכא לחזק ולעודד העם".³⁷

לאחר המלחמה ראוי לפרנסים להביע הכרת תודה לחיילים³⁸ ובפרט לאלו שהצטיינו. כותב הנצי"ב: "... וכנהוג עוד היום לחלוק כבוד להשבים ממלחמה שהרי מסרו נפשם בשביל כלל הקהל".³⁹ הרב רגנשבורג פוסק: "כשחוזרין מהמערכה... צריך העם לקבל את גבורי המלחמה בשירי תהלה ולעשות יום טוב".⁴⁰

בכל פעולה ובכל יזמה חקיקתית על הפרנסים לדאוג לצרכי הלוחמים. זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם: "ארבעה דברים פטרו במחנה: אוכלים הדמאי, ופטורים מרחיצת ידים בתחלה... וכן פטורין מלעבר עירובי חצרות במחנה...".⁴¹

על מורי הוראה להיות מודעים למצב המיוחד של חיילים. השלחן ערוך פוסק: "עיר שהקיפוה נכרים, וכן יחיד הנרדף מפני אנשין או מפני לסטים או מפני רוח רעה, אינם רשאים להתענות,

³¹ מלחמות היהודים ספר שביעי פסקה 390 מונה את שבחי דוד המלך: "... ובמלחמותיו למען נתינו היה נכנס ראשון לתוך סכנה והיה מלהיב את חיליו לקרב בעמלו ובמלחמתו ולא בפקודות כאדון". הערת הרב נבנצל: "אין זה מקור מוסמך".

³² בבלי ברכות לב ב.

³³ רלב"ג יהושע ח יג. וראה סעיף מט.

³⁴ רמב"ם מלכים ו יב. לא נתבאר בדברי הרמב"ם האם זכות החיילים לחנות בכל מקום כוללת את הזכות להכנס לבתים פרטיים סמוכים. פשיטא שאם יש צורך בכך מצוים בעלי בתים לעשות חסד עם החיילים הלוחמים ולקיים בהם מצות הכנסת אורחים.

³⁵ ראה רמב"ם מלכים ו יג.

³⁶ רמב"ם שבת ב כג.

³⁷ שו"ת תשובות והנהגות ד פב.

³⁸ על זכאותם לקבל חלק בביזה ראה רמב"ם מלכים ד ט - י.

³⁹ העמק דבר במדבר לא יג.

⁴⁰ משפט הצבא בישראל כ יד - טו.

⁴¹ רמב"ם מלכים ו יג. וראה הצבא כהלכה פרק יא. ובספר משפט המלחמה פרק כה.

שלא לשבר כחם; אלא יקבלו עליהם להתענות כך וכך תעניות לכשינצלו".⁴² הרש"ז אויערבאך פוסק: "... חיל במלחמה שהבגדים שלו מלוכלכים - אתה תיסע בשבת ותביא לו בגדים נקיים אחרת הוא לא ילחם טוב".⁴³ הרב רבינוביץ מתיר בנסיבות מסוימות לפנות חללים אפילו בשבת.⁴⁴ הרב שיינפלד פוסק, שחייל שהזיק בשוגג בעת מלוי תפקידו פטור מתשלום.⁴⁵

גם כיום מצוה לצאת לעזרת ישראל מיד צר.⁴⁶ לדעת הרב הרצוג, הרב אויערבאך והרב עובדיה יוסף, כופים על קיום מצוה זו.⁴⁷ מוסיף הרב ישראלי: "אין התורה מכירה בחופש המצפון".⁴⁸ לדעת הרב משולם ראטה, אין כופים: "הלא הם עושים שלא ע"פ דין שנטלים מגיל י"ז ואילך, והלא רש"י ורמב"ן במדבר א' ג' כתבו שאין יוצא לצבא פחות מבן עשרים וכ"כ רש"י פי' תשא. והלא אינו ברור עכ"פ שזה מלחמת מצוה וא"כ צריך ב"י"ד של שבעים ואחד, וספק נפשות להקל. בודאי אם יש מתנדבים מוטב אבל לא לכופ אותם ע"פ הוראת ב"י"ד".⁴⁹

אין כופים לצאת למלחמה לצורך כיבוש ארץ ישראל או למלחמת רשות.⁵⁰

החיילים מצווים להלחם במסירות.⁵¹ "אסור לחייל לחשוב מחשבות העלולות להביא חולשה או פחד בזמן המלחמה".⁵²

לדעת רבים מן הפוסקים, הפטורים הנוגעים לחיילים השוהים במחנה תקפים גם כיום.⁵³

⁴² שו"ע או"ח תקעא ג.

⁴³ התורה המשמחת עמ' 161.

⁴⁴ ראה משיב מלחמה ב סימן קיז.

⁴⁵ ראה חוק לישראל נזיקין עמ' 129.

⁴⁶ ראה סעיפים רצד רצו. בהצעת החוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 5 – 16 לא נזכרת זכות המדינה לגייס לצבא. זאת בניגוד למקובל בחוקות רבות.

⁴⁷ ראה שו"ת היכל יצחק או"ח לו, שיש חיוב גמור להלחם וממילא ניתן גם לכופ את החיילים לצאת ולהלחם. וראה שו"ת מנחת שלמה ב פב יב: "... כשצבור נרדפים מדובים ואריות אשר צריכים להלחם אתם ולגרשם אפשר דלבד ממאי דחשיב הצלת נפשות ומצוה על כל אדם לחלל שבת וכדומה בכדי להציל אפשר דחשיב נמי כמלחמת מצוה ואף שאין לנו מלך ובי"ד מ"מ יכולין טובי העיר לכופ ולסכן בכך חיי אנשים כמו במלחמה אפי' בכה"ג שהיחיד לא היה חייב משום הצלת נפשות". וראה שו"ת יביע אומר י חו"מ ו, שפשיטא לו שזו מלחמת מצוה. וראה הצבא כהלכה טו ו.

⁴⁸ הרבנות והמדינה עמ' 279. וראה משיב מלחמה שער א עמ' יג: "לא קיימת אפשרות כזאת להשתחרר על סמך סרבנות להלחם והתנגדות לשפיכות דמים של האויבים".

⁴⁹ שו"ת קול מבשר א מז. וראה פסקו של הרב ויסנשטרן, המעין 205, ניסן תשע"ג עמ' 35: "בענין של שחרור שנה ראשונה לנישואין מן הצבא. אם כי אין דין זה נוהג במלחמת מצוה, אבל כל זמן שאין מנהיגים גיוס מלא עד ששים שנה הרי גם בשנה הראשונה לנישואים פטור...". לפי דבריהם יוצא שאם המוציא למלחמה כנגד הצר הבא על העם אינו מקפיד על הלכות מלחמה אין חיוב לצאת, ויש לעיין בסברתם. וראה סעיף של הערה 8.

⁵⁰ ראה סעיפים רצה רצו. וראה שו"ת עמוד הימיני טז ז, שבהעדר בית דין גדול אי אפשר לכופ מי שאינו רוצה להלחם במלחמת רשות. עם זאת, השלטון רשאי לכופ מלוי תפקידים שאינם מסוכנים, הן בימי מלחמה והן בימי שלום וזאת מכח דינא דמלכותא דינא, וראה סעיף ר.

⁵¹ ראה שו"ת היכל יצחק אורח חיים לט ד.

⁵² הצבא כהלכה פרק ט ב. וראה שם בהרחבה.

⁵³ ראה הצבא כהלכה פרק יא. וראה שם דיונים האם הפטור רק במחנה, ומה נחשב מחנה. וראה שם פרק י ציון 16 שיש הסוברים שבימינו אין דיני מחנה, ואכמ"ל.

כיום אין קוברים חיילים במקום שבו הם נפלו.⁵⁴

על תוקף חוקי הצבא כותב הרב קופמן: "מבחינה הלכתית עדיפים חוקי הצבא על חוקי המדינה, בכך שאינם נושאים אופי של הלכה נצחית, אלא תקנות, מעין הוראות שעה המבוססות על תקנות לשעת חירום."⁵⁵

*

בימינו כל המדינות מגייסות כח אדם לצבא. זכות זו אינה מפורשת באמנות אך היא נרמזת בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, הקובעת בין השאר: "כל אדם יש לו חובות כלפי הכלל, כי רק בתוך הכלל ניתנה לו האפשרות להתפתחות החפשית והמלאה של אישיותו."⁵⁶

במדינות רבות קיימת הוראה חוקתית המחייבת את האזרחים להתגייס לשירות צבאי.⁵⁷ כמה מדינות קובעות בחוקתן שהשירות הצבאי היא חובה קדושה.⁵⁸ ואחרות מדגישות שכל אזרח חייב להגן על מדינתו.⁵⁹ בשוויצריה, מי שאינו משרת בצבא או בשירות לאומי נדרש לשלם מס מיוחד.⁶⁰ פולין מתחייבת בחוקתה לסייע באופן מיוחד לנכי מלחמה.⁶¹

במדינות אחדות קיימת הוראה חוקתית שלפיה מעביד אינו רשאי לפגוע במי שמגויס לצבא ושואין לפגוע בזכויותיו הפוליטיות.⁶²

משפטנים וחכמי מדעי המדינה דנים בשאלה האם ניתן לחייב אזרחים לצאת למלחמה במקרה שלטענתם המלחמה אינה מוצדקת.⁶³ כמה אמנות מכירות בחופש המצפון,⁶⁴ שמשמעותו העיקרית היא שלאזרח חופש שלא להתגייס למלחמה מנימוקים מצפוניים.⁶⁵

חוקות של כמה מדינות קובעות שמי שמתנגד לשרת בצבא צריך לשרת בשירות לאומי.⁶⁶

⁵⁴ ראה הצבא כהלכה פרק י. וראה סעיף עה הערה 26.

⁵⁵ הצבא כהלכה פרק ד ציון 4. על דינא דמלכותא דינא בימינו ראה סעיף לח. על בית דין צבאי ראה סעיף קמד.

⁵⁶ הכרזה, סעיף כט (2).

⁵⁷ ראה ICL חוקת ספרד 30 (1), חוקת רומניה 32 (2) a).

⁵⁸ ראה ICL חוקת איטליה 52 (1); חוקת בלארוס 57 (1).

⁵⁹ ראה ICL חוקת פולין 85.

⁶⁰ ראה ICL חוקת שוויצריה 59 (3). וראה Constitutional History of England עמ' 123.

⁶¹ ראה ICL חוקת פולין 19.

⁶² ראה ICL חוקת איטליה 52 (2).

⁶³ ראה ההה"מ 863 ושם 867. על היחס לתופעה זו ראה גם EB (2008), conscientious objector.

⁶⁴ כתבי אמנה 18 1040. 1. ראה סעיף רי.

⁶⁵ בעקבות ההה"מ 867.

⁶⁶ ראה ICL חוקת פולין 85 (3); שם חוקת ספרד 30 (2); חוקת רומניה 39 (2) c); חוקת פאראגוואי 129. וראה

Constitutional Law 17.9 (a) שבית משפט העליון בארצות הברית יכיר בחופש המצפון בהתאם לצרכי הגיוס,

ובדרך כלל לא יכיר בתוספת הראשונה לחוקה כעילה מספקת שלא להתגייס. וראה סעיף ר.

קצט. תשלום מסיים

שנינו במסכת אבות: "הלל אומר אל תפרוש מן הציבור"¹, ומבאר המדרש שמואל: "וזההיר גם בזה שישא עול המסים וארנוניות עם הצבור ויצר בצרתם ק"ו מהשם ית' דכתיב 'עמו אנכי בצרה'..."².

כותב רבינו בחיי: "... בעבירה זו נכללים רבים מכאובים. גזל של רבים שהוא עוון פלילי ויש בכלל הרבים עניים יתומים ואלמנות... עוד נגע אחד יש בזה חלול השם... יש בזה קללות של רבים והם עניים ויתומים ואלמנות..."³. כותב מהר"ח פאלאגי: "כי בגזל שלו כזה כנדון דידן גורם להחטיא את הרבים שממנו יראו וכן יעשו..."⁴.

אי תשלום מסיים עלול לגרום לסכסוכים קשים בין אלו הממלאים את חובתם ובין אלו שאינם ממלאים.⁵ תלמיד הרב ואזנר כותב בשם רבו: "ואפשר דאפילו יחיד יכול לתבוע לדין את חברו שאינו משלם מסיים, משום שכתוצאה מאי תשלום המיסיים נמצא הוא מקופח מכל מיני שירותים אחרים, וכל שכן אם עיי"כ שפוטרם האחד ממיסיים נגרם שיגבו מן השני יותר כסף"⁶.

אי תשלום מסיים פוגע ביכולת השלטון למלא את משימותיו ופוגע בשכבות החלשות.⁷ כותב מהר"ח פאלאגי: "דמי שחייב מס צריך לשלם בלי סירוב ועיכוב וטענה ודחיה כלל... כי בגזל שלו... מאבד ממון הרבה מהקדשיות ויתומים ואלמנות ותלמודי תורה ותושבי ארץ ישראל..."⁸.

גם כאשר רווחת תופעה של העלמת מס, חייב כל אחד לשלם את מסיו. תקנון המסים של מנטובה קובע: "כל בעל נפש יחוש לעצמו ולא יבקש צדדין כדי להקל מעליו פרעון המס בשום צד ואופן... ולא יורה התר לעצמו ויתברך בלבבו לאמר כי יש אחרים גם כן שאינם מוסרים הרפורטו שלהם בצדק ובמשפט אשר עיי"כ יוכל לעשות כמותם... כי אסור לו לעשות כן משני טעמים. הא', כי מסתמא זאת היא תשובת שוא... כי מנין לו ידיעה ברורה מהם. אין זה כי אם רעיון רוח. והב', כי לו יהיה כדבריו, מי התיר לגזול לטובים ולישירים בלבותם בשביל מי שעשה שלא כהוגן..."⁹.

¹ משנה אבות ב ה.

² מדרש שמואל שם. וראה הלכות מיסיים במקורות העבריים; התקנות בישראל כרך רביעי פרק שבע עשרה.

³ כד הקמח ערך גזל. וראה רמב"ם גזלה ואבדה ה יא.

⁴ משא חיים, מסיים וארנוניות מערכת ח טז (דף לא ב).

⁵ ראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג תכג.

⁶ קונטרס חיובי שכנים ותקנת הקהילות על סימן קסג א, עמ' סג. וראה ספר חסידים (מרג). תי. וראה החברה היהודית בערי האימפריה העות'מאנית במאה היי"ז, עמ' 184 ציון 277.

⁷ ראה סעיפים כז – לא.

⁸ משא חיים, מסיים וארנוניות מערכת ח טז. וראה שם מערכת ע לה, שמי שמעכב מלפרוע גאבילה, שהיתה מוקדשת לצדקה וחסד, נדון כמי שמעכב את הרבים מלקיים מצוה. וראה שו"ת חיים ביד צח: "ולהעשירים עיי שנותנים להם מקום המעולה נותנים ממון הרבה כדי להוציאם להוצאות בה"ק וכשבאים לעשות אלמות ולקבור בחוזק יד א"כ ממילא אזדא ליה ההכנס' זאת ואז יהיה נזק והפסד למקום בה"ק ופסידא דעניים כי לא ימצאו מקום לקבור כיון דההכנס' זאת מתבטלת בסיבתם".

⁹ סדר ההערכה מנטובה תני"ה לפ"ק טו. וראה סעיף קנו. וראה שו"ת חוות יאיר סוף סימן קפו, שאין לפטור תושב ממש בטענה שרק עשירים צריכים לשלם מס.

המעלים מס נענש בידי שמים. אומרת הגמרא: "אמר רב: בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון: ... ועל שפורקין עול מעל צואריהן ונותנין על חבריהן..."¹⁰. כותב ספר חסידים: "הנותנים מס באמת וביושר נוחלים חלק בגן עדן של אותם שאינם נותנים באמת וביושר ואלו נוטלים חלק חבריהם בגיהנם"¹¹.

פוסק שו"ע הרב: "ממונה למלך לגבות ונודע שמוסיף על קצבתו לעצמו וכן ממונה מוכס נכרי שסתמו הוא מוסיף לעצמו מותר להבריח ממנו כל המכס, שכולו גזל"¹².

על הרשויות לאכוף תשלום מסים. פוסק מהר"ח פאלאג'י: "... כי המעכב את הרבים מלעשות מצוה חייב נידוי... וכ"ש מעכב את הרבים מלעשות מצוות רבות..."¹³. פוסק ערוך השלחן: "ויש כח להציבור לכוף בענייני מסים גם ע"י ערכאות אם א"א בענין אחר"¹⁴.

בדרכים הבאות על הפרנסים לודא שהציבור משלם מס אמת

שמירה על עקרונות המסוי¹⁵

שומה מדויקת ספר חסידים כותב: "וראשים שיש בידם למחות ומתרפים, ובידם לעשות תקנה שלא יתנו הרשעים בשקר מס, אף על פי שנותנים הראשים ביושר, גם הם ירשו גיהנם"¹⁶.

במנטובה החליטו: "כל אחד מבני קהלנו יצ"ו... יחוייב לעשות חשבונותיו בראשית חודש יינארו... בכוון ודיק נמרץ... באופן שיהיה נכון ומזמן כשיקרא לפני מעלת המעריכים יצ"ו ברפורטו שלו צח ומצוחצח ברור ומפורט בכל פרטי הפרקמטיא והאמנות והחובות ודברים אחרים למען לא יהיה שום דבר נעלם ממעלת עיני המעריכים, ויחוייב לבא לפנייהם לכל דרישתם למסור להם ערכו ולהראות להם פנקסיו ומכתביו... וגם יחוייב להשיב להם דבר על כל מה שישאלו בכלל ובפרט הן מעסקיו הן מעסקי מי שיהיה ויחוייב לקבל בחומרת חרם חמור הכתוב

¹⁰ בבלי סוכה כט ב. וראה מסכתות קטנות אבות דרבי נתן נוסחא ב לא: "הוא היה אומר בעון ג' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות... ועל שפורקין עול מעליהם ונותנין העול והמס על העניים והאביונים האומללים, ועליהם הוא אומר 'ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת' אלו בעלי בתים".

¹¹ ספר חסידים (מרג). רעה. וראה יעלו חסידים אלף עד אלף ל על עונשו של עשיר שהבריח את כספו כדי להתחמק מתשלום מס.

¹² שו"ע הרב הלכות גזילה ונגיבה טז. וראה רמב"ם גזלה ואבדה ה יח; תשב"ץ חוט המשולש טור א סימן יד; וראה שו"ת חוות יאיר פא. חשוקי חמד פסחים עמ' תקיא.

וראה שו"ת מהר"י וייל, דיני מיסים תקנות הקהילות ומלשינות כ, הפוסק שיש אמנם חובה לשלם מס, אך אין חובה לשלם את חלקו של המס שנקבע בעוולה. ראוי לציין דו"ח ועדת בן בסט מקיף תש"ס מצביע על עוול בגביית המס במדינה. מקבלי שכר שבין 18,561 שקלים ל- 31,735 שקלים לחודש חייבים במס שולי של כ - 60%, ואילו מקבלי שכר של 32,000 שקלים לחודש ויותר חייבים במס שולי של 50%.

¹³ משא חיים, מסים מערכת ע לג.

¹⁴ ערוך השולחן חו"מ ד ד. ראה שו"ת הרא"ש ז יא; שם סח י. וראה פנקס קהילת רומא תקנה 1086 משנת הת"נ.

¹⁵ ראה סעיף רלו.

¹⁶ ספר חסידים (מרג). רעה. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קפז החלטה משנת שצ"ב לפ"ק.

על לוח הנמצא אצל מעלת המעריכים שהרפורטו שלו נעשה בצדק ובמשפט...¹⁷. בליטא החליטו: "מי שנשבע על סכום שלו ויהא נראה בעיני השמאים שנשבע לשקר, הרשות ביד השמאים להכנס לביתו ולחפש בכל חדריו ותיבות וארגזים אחרי נכסיו ולבדוק בפנקס שלו לעמוד על בוריו אם נשבע באמת אם לאו"¹⁸. בפוזנא תקנו: "... שבכל ער"ח יקראו אלופי חמשה אנשים איש אחד מתוך כל מחיי ומחיי ולחקור ולדרוש אותו בחקירה ודרישה היטב בחרם הגדול... שיגיד מה שיודע בעסקי משא ומתן של שאר אנשי מחייתו..."¹⁹. בברלין תקנו תקנה לגבי גבית ממסים מעובונו של מי שהתברר לאחר מותו שהוא הצהיר בחייו הצהרות שקר.²⁰

מניעת הערמות תקנו בפוזנא: "... הרמאים קונן בתים ונחלאות וקרקות ומקומות בבית הכנסת ובה רוצים לפטור את עצמם מסכומותיהם... ויצא מאתם בחוק ולא יעבור שכל מי שקונה בית ונחלה מחוייב ליתן סכום שלו שלש שנים רצופים ולא ינוכה לו קניית בית..."²¹. כמו כן, קבעו בפוזנא מעין צו עיכוב יציאה עד לסיום עריכת השומה: "... שלא יזוז שום בעל הבית ויסע מקהילתנו עד אחר הסכום שלו, וכל מי שיערים כדי לאשתמוטי נפשי גם כן ענש יענש..."²².

בקהילות רבות נקטו בצעדים למניעת הברחת הון.²³

העמקת הגביה בפוזנא החליטו: "ישגיחו שיוגבה כל הנתיונות כסדרן בלי נשאר חיביי משנה זו ואפילו הנשאר חיביי משני הקודמי יוגבה בלי משא פני לשום אדם קטן או גדול, ולא יחפה מחמת קורבא"²⁴. במעהרין תקנו: "... ואם המצא ימצא ח"ו בעזבון ההוא שיהא מוכח בתוכו שלא נשבע באמת, אז יצא משפט העזבון ההוא לאור לפני שני ראשי הגליל יצ"ו ורב אחד עמהם..."²⁵.

החמרה בענישה ברסיפי תקנו: "והיה אם יהיו אנשים שסרבו לשלם את הנדרים או את המגביות שהוטלו עליהם... יאסרו עליהם להשתתף בתפילות שלנו, עד אשר יפרעו את חובותיהם... ואם על אף כל אלה לא יתקן דרכיו במשך עוד חדש ימים, וימשיך בדרכו הטועה,

¹⁷ סדר ההערכה א. קהילות אחדות החרימו נותני הצהרות הון כוזבות, ראה שו"ת הרא"ש ו יג. היו קהילות שדרשו שהנישומים ישבעו שהצהרות ההון שלהם אמת, ראה שו"ע חו"מ קסג ג בהגה; שו"ת נובי"ת חו"מ מ. בכמה קהילות לא דרשו שבועה מכלל הנישומים אלא רק מאלו שנבחרו באמצעות הטלת גורל, ראה שו"ת חוות יאיר נו; פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קסב החלטה משנת שצ"א לפ"ק.

¹⁸ פנקס מדינות ליטא ועד שפ"ג לפ"ק ה.

¹⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תשנב החלטה משנת תי"ד לפ"ק.

²⁰ פנקס קהילת ברלין 292 החלטה משנת תקל"ו לפ"ק.

²¹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' קן החלטה משנת תל"א. וראה שם קפז החלטה משנת שצ"ב לפ"ק, ושם א' קן משנת תל"א לפ"ק. וראה פנקס מדינת ליטא ועד שצ"ד לפ"ק רחצ. וראה שו"ת תרומת הדשן שמב.

²² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תקכב החלטה משנת תמ"ה לפ"ק. וראה שם א' שעז. משמעות תקנות אלו היא שניתן לערוך שומא שלא בנוכחות הנישום. וראה ספר חסידים (וויס). תתצב על שיטות הערמה בזמנו.

²³ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תשנו החלטה משנת תי"ד לפ"ק. וראה פנקס הכשרים שם א' תרפג. וראה שנות דור ודור א עמ' שי"ז – תכ"א; שו"ת יעבץ א עח.

²⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' רלו החלטה משנת תקל"ז לפ"ק. וראה פנקס קהל וירונה א ו, תקנה משנת רצ"ט לפ"ק שקונסים פרנסים שלא אכפו את גבית המסים.

²⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רמא.

במקרה שהי' יקח אחד מבי"ב [לי"ע], לא יקבר איש ממשפחתו בבית החיים".²⁶ בפוזנא תקנו: "... וממי שלא יוכלו לגבות ממנו אף בכל הכפיות ונגישות אף במעט מעט עד שיתרבה חובו לסך שלשים זהובים אז מחויבים הקהל יצ"ו לירד לנכסיו ולגבות מנחלותיו להתישב בביתו קומרניק ומהשכירות יגבו השלשים זהובים הנ"ל, הנשאר חייב כנ"ל".²⁷ באיזמיר תקנו: "שכל איש ישראל שיסרב לשלם את המס האישי שלו, או שהוא מסרב לתקנה או להסכמה או למנהג עירנו... מלבד שהוא עובר על הסכמה ועברין ייקרא ופתו פת כותי ויינו יין נסך. עוד זאת הסכמה הסכמה, שלא לדון את דינו, לא דיני ממונות ולא דיני איסור והתרת. ואם יש לו שמחה, שלא יעשו שום דבר מהדברים שרגילים לעשותם בשמחות, אפילו לא למול את בנו, ואם יחלה הוא או אחד מבני ביתו, איש או אישה, לא יוכל ללכת לבקר חבר הקופת חולים ולא הגזבר כנהוג ללא קבלת רשות מגזברי החברה הקדושה וממעלת ממוני הזמן. ואותו הדבר יהיה במיתת אחד מהנזכרים לעיל... לא להיות אתו לא בגילו ולא באבלו, עד שיתחייב ויקבל על עצמו לשלם את המס שלו שהוא חייב...".²⁸

לתשלום מס אמת משקל רב בפסיקה ובהוראה. פוסק ספר התרומות: "ובתשובה לרי"ף ז"ל שאם הלוח אלם ורע מעללים ומעז מפנים מלפרוע את חובו שמוותר להכנס לביתו לדעת את מצפוניו... וכן אנו עושים בצרכי קהל... דצדקה ומס שאני, שלא באו עליו דרך הלואה ולא נאמר בהן 'בחוף תעמוד והאישי'".²⁹

גם כאשר השלטון אינו מתנהל על פי התורה, מצוה לשלם מסים.³⁰ פוסק הפתחי חושן: "... ועל פי האמור יתכן שאף אם נאמר שמצד דינא דמלכותא לא שייך בארץ ישראל, מכל מקום בזמנו כשהשלטון נבחר על ידי רוב בני המדינה... יש מקום לומר שעל כל פנים אין דינו כגזל... ועוד נראה שבזמננו שעיקר המסים מיועדים לטובת התושבים, כגון כבישים ותאורה, ביוב ונקיון וכיוצא בזה אי"צ לדינא דמלכותא...".³¹

*

כמה חוקות קובעות שעל האזרחים מוטלת חובה לשלם מסים.³²

²⁶ כתבי רבינו יצחק אבוהב, תקנות ק"ק צור ישראל בעיר רסיפי ברזיל תקנה 15 משנת התי"ט, עמ' קעט.

²⁷ פנקס הכשרים של פוזנא א' קמד משנת תל"א לפ"ק. פירוש המלה קומרניק הוא דייר משנה.

²⁸ שו"ת שפת הים להרב רפאל יצחק מאיו, הו"ד בספר המיסוי בקהילה היהודית באיזמיר במאות ה - 17 וה - 18 עמ' 33 ובתרגום המחברת. וראה משא מלך מסים מערכת ע אות לה: "ועכ"ז משום תקנת הציבור שישלם כל אחד ואחד חוב המס שלו התקינו אפילו לעבור על דין תורה...". וראה שו"ע יו"ד שמה ה בהגה.

²⁹ ספר התרומות שער א חלק ג ב. וראה גידולו תרומה שם החוקר האם מסדרים למי שחייב מס. וראה משא חיים, מסים וארנוניות מערכת ל כד. וראה רע"ב שביעית ז ד, שלדעת חכמים, מותר לציידים למכור לנכרים חיות, עופות ודגים טמאים כדי שיקל עליהם לשלם מסים.

³⁰ ראה שו"ת יחיה דעת ה סד; שו"ת ציץ אליעזר טז מט. וראה סעיף לח.

³¹ פתחי חושן ד פרק א ס"ק ד.

³² ראה ICL חוקת רומניה 53 (1); שם חוקת דרום קוריאה 38; שם חוקת פולין 84; שם חוקת טורקיה 73.

ר. חובות היחיד לציבור

כותב המהר"ל: "... שיש לאדם להשתדל בטובת הצבור בכל מאמצי כחו מה שאפשר לו לעשות".¹ כותב הרש"ר הירש: "במחשבה ובפעולה – ילוה כל אחד אל קהל עדתו. במחשבה – עד כי ילבשהו רוח כללות העדה והציבור ובכל נפשו ולבבו ומאודו ילבב ויחבב את טובת הכלל כמו טובת עצמו... אין צר ואויב גדול בעד העדה ולצרכי הציבור כמו 'העמידה מרחוק'... בפעולה – על כל אחד לתת ולמסור אל הציבור את אשר בכוחו להיטיב ולהעניק לו: בתבונתו, בדבורו, במעשהו וברכושיו".² כותב הראי"ה קוק: "התעודה היותר עליונה שבחיים היא להיות פועל עובד עבודת הכללי".³

מצוה לפעול לטובת הציבור בדרכים הבאות

החלצות בעת סכנה⁴ אומרת הגמרא: "הרוגי מלכות, אין אדם יכול לעמוד במחיצתן".⁵ מי שבידו להציל את הציבור ואינו מציל נענש בידי שמים. שלח מרדכי לאסתר: "אם תשתקי עכשיו שלא ללמד סניגוריא על אומתך סופך לשתוק לעתיד לבא ואין לך פתחון פה למה שאת יכולה לעשות טובה בימך ולא עשית".⁶ השו"ע פוסק: "כל הפורש מן הצבור אינו רואה בנחמתן וכל המצטער עמהם זוכה ורואה בנחמתן",⁷ ומפרש המג"א: "היינו אם יש בידו להציל הציבור בין בגופו בין בממונו".⁸

התנדבות למען הציבור אומרת הגמרא: "וכן מנהגו של נחוניא חופר בורות שיחין ומערות, שהיה חופר ופותח ומוסר לרבים".⁹ הילקוט אומר: "... שלום בן תקוה שהיה מגדולי הדור והיה עושה צדקות בכל יום, ומה היה עושה? היה ממלא חמת מים והיה יושב על פתח העיר וכל אדם שהיה בא מן הדרך היה משקה אותו ומשיב את נפשו".¹⁰

¹ דרך חיים סוף דבריו על משנה אבות ב ג בסוף. וראה סעיף כח.

² חורב עמ' 445.

³ עין איה שבת א פרק ראשון ט. וראה סעיף קסט.

⁴ ראה רמב"ם חמץ ומצה ג ט: "יצא להציל מיד הגייס מן הנהר מן הדליקה ומן המפולת יבטל בלבו ודיו". וראה רמב"ם שבת כז יז; רמב"ם תעניות ב א.

⁵ בבלי פסחים נ א. וראה רש"י שם ד"ה הרוגי לוד: "שני אחים היו שמסרו עצמן על ישראל, שהודו על עצמן הריגת בת מלך, שהיו מטילין אותה על כל ישראל". וראה העמק דבר דברים כ ח. וראה זהר במדבר קכז א, וצ"ע.

⁶ אסת"ר ח ו. וראה שו"ת שבות יעקב ב קיז, שראוי לאשה לטמא את עצמה אם היא תציל בכך את הרבים ממות, ומביא לכך ראייה מייעל אשת חבר הקיני ומאסתר. הערת הרב נבנצל: "דן בזה גם הרב קוק בדעת כהן (סימנים קמג קמד). הראיה מייעל יש לדחות בהא דאמרו עליה בגמרא דלא מתהניא מעבירה, וגם יש לדון בייעל ובאסתר אם אין חילוק בין ביאת ישראל לביאת גוי".

⁷ שו"ע או"ח תקעז ה.

⁸ מגן אברהם שו"ע או"ח תקעז ס"ק ו. על המצוה להשתתף בנסויים רפואיים ראה סעיף רפא.

⁹ בבלי ב"ק נ א. וראה תוספתא בבא מציעא יא יג - יד: "הנוטע אילן לרבים... החופר בור לרבים... העושה מערות לרבים...". וראה מג"א שו"ע או"ח ריח ב: "משמע בשבת דף ל"ג כשנעש' לאדם נס יתקן איזה צרכי רבים בעיר", וראה פמ"ג שם.

¹⁰ ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רלג.

אומרת הגמרא: "צורבא מרבנן דאיכא במתא כל מילי דמתא עליה רמיא".¹¹ המהרי"ל פוסק: "... להלכות נידה בדורינו השפל והפרוץ בע"ה... מוטל על כל חכם ות"ח להודיעם ולהפרישם מאיסור ולהדריכן בדרך ישרה... ולפעמים ידרוש להם לפי מה שנראה לו צורך להודיען".¹² כותב השפתי חכמים על עין יעקב: "מי שיש לו אהבת ישראל, הגם שהוא גדול בחכמה ובעושר, אפילו הכי הוא נמצא תמיד בשוקי ישראל, לראות מה הן צריכין, להיטב עמהם וכעין 'ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם'".¹³ פוסק המהרש"ם: "אם הוא ת"ח יהא גומל חסד ללמד תורה לבני אדם חנם...".¹⁴ כף החיים מעיד: "ויש מקומות שנוהגין הת"ח לסבב בכל העיר סמוך לחג הסוכות לראות הסוכות אם הדפנות שלהם הם כשרים וכו'".¹⁵

גדול שכרו של הפועל למען הציבור.¹⁶ פסוק מפורש בתהילים: "זבח תודה יכבדני ושם דרך אראנו בישע אלהים",¹⁷ ודורשים חכמים: "ושם דרך' אלו מסקלי דרכים".¹⁸ אומר המדרש: "מפני מה זכה שאול למלכות מפני שהיה זקנו מדליק נרות לרבים במבואות האפלין...".¹⁹

סיוע בקיום מצוות²⁰

התמנות לתפקיד ציבורי²¹ מבאר ריה"ל: "בשעה שהיחיד מתעלם מהיותו חלק בכל, זאת אומרת, מחובתו לעבד למען תיקון הציבור שהוא חלק ממנו, ומחליט לחסך תועלתו לו לעצמו, חוטא הוא לכלל וביותר לנפשו".²² כותב הראי"ה קוק: "ואין לחשוש שעל ידי עסקו בענין השלמות הכללי לא יבוא לחלקו כל כך כאילו עסק בשלמות פרטי, כי לא כן הדבר שהמה מתאחדים, והכח הפנימי של השלמות הכללי פועל להשלים הפרט הנכלל...".²³

כותב ספר חסידים: "אדם שמתפרנס בעמלו ובקי בדינים לא יאמר תנו לי עושר ואדון אתכם אלא הטריפוני לחם חוקי מה שהיה יכול להרויח באותה שעה...".²⁴

¹¹ ראה בבלי מו"ק ו א. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ט ג. וראה הקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות עמ' טז: "לא יקל עצמו בפני ההמון כדי שלא יזלזלו בו, וגם לא יבדל מהם יותר מדי כדי שלא יאבד החלש". וראה סעיף קז.

¹² שו"ת מהרי"ל החדשות צג. וראה פירוש רש"י לקהלת י יא. וראה ספר חסידים (מרג.) סה: "וצדקתו עומדת לעד' זה המזכה את הרבים כגון מלמד ליראי ה' תיקון תפילין לתקן לאחרים".

¹³ שפתי חכמים עין יעקב מגילה כח ב ד"ה ריש לקיש ספדיה. וראה על רשב"י ירושלמי שביעית ט א; תשב"ץ ב לז.

¹⁴ שו"ת מהרש"ם ב רי. וראה ספר החינוך רלה. וראה סעיף קעא.

¹⁵ כף החיים סימן תרכה ס"ק ט.

¹⁶ ראה סעיף קז.

¹⁷ תהלים נ כג.

¹⁸ ויקרא רבה ט ב. וראה סעיף רפב הערה 6. וראה חשוקי חמד ב"ק עמ' ריג: "... אף על פי שיש מצוה גדולה לתקן את רשות הרבים מכל קלקול... מכל מקום מצוה זו מוטלת על הבית דין, ולא על כל יחיד, שביחיד שבא לתקן יש לחשוש שמא יקלקל ולא יתקן, ולכן אסרו חז"ל על יחיד לעשות תיקון ברשות הרבים, שעלול לצאת מזה קלקול באופן כלשהו". וראה סעיף צז הערה 21.

¹⁹ תנחומא תצוה ח. וראה רש"י על שמואל א יד נ.

²⁰ ראה סעיף קעא.

²¹ ראה סעיף קז.

²² כוזרי ג יט. וראה מגן אבות על אבות ב ה. וראה שו"ת ציץ אליעזר יח פא.

²³ מאמרי הראי"ה ב עמ' 447. וראה עין איה ברכות א פרק ראשון כ; שו"ת ציץ אליעזר יח פא.

²⁴ ספר חסידים (וויס.) תתקט.

כשם שמצוה להתמנות כך מצוה לא להתמנות במקום שיש גדולים. כותב ספר חסידים: "וכל מי שמשפיל עצמו בעוה"ז ויכול להשתרר עצמו ולקחת גדולה ופרנסות על הצבור והוא לא חפץ להתגאות כאשר עשו בני בתירא שירדו מנשיאותן לכבוד הלל שהי' גדול מהן וכל כיוצא בזה יהי' לראש לעוה"ב".²⁵

בחירת מקצוע כותב ספר חסידים: "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר". אחד היה שאמר לו אביו תלמוד לפני ספר רפואות. אמר הבן לא אלמוד כי כשאדע למרחוק חולה עני, אם לא אלך שם הרי אני חוטא. אם אלך וימות על ידי הוא מת ואם לא אדע רפואות איני חייב. אמרו לו הקרובים אליו: אילו היית יודע ברפואות היו חיים וכיון שיכולת לך ללמוד ולעשות ואינך עושה ולומד כאילו אתה תמית אותם".²⁶

אסור לפגוע בציבור בשום צורה

בריאות הציבור הספורנו כותב: "והשמירה בענין הצרעת להושיב המצורעים בדד שלא תזיק צרעת בהדבקה".²⁷

בטחון הציבור פוסק הרב שטרנבוך: "וכן הוא גבי נהג אמבולנס שדרס בדרכו... כללי הזהירות אצלו בנסיעה עם צפירה אינם ככל נהג מאחר והוא חייב למהר, אבל ודאי אינו רשאי לסכן אחרים ח"ו בשביל הצלת החולה".²⁸

ממון הציבור פוסק הרב שלמה קלוגר: "ע"ד המעשה שהנגיד... בנה ביתו בחוה"מ וביקש מהרב להתיר לו באמרו כי רוצה לגנוב ב' אמות ברה"ר ומתיירא פן יודע הדבר... הנה רע עלי המעשה מאד... דהוי עוד איסור גמור דהוי גוזל הרבים...".²⁹

פוסק הרמב"ם בהלכות דעות: "ואסור לו לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו ויטריח על הבריות".³⁰ פוסק הרמב"ם בהלכות מתנות עניים: "לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הציבור".³¹ כותב ספר חסידים: "אין היחיד מסגף עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות".³² פוסק השלחן ערוך: "לעולם ישתדל אדם לישא בת תלמיד חכם ולהשיא בתו לתלמיד חכם. לא מצא בת תלמיד חכם ישא בת גדולי הדור...".³³ ומוסיף הבאר היטב: "ואם יקח המיוחסת ויצטרך לקבל צדקה טוב שיקח אותה שאינה מיוחסת".³⁴

²⁵ ספר חסידים (מרג.) טז.

²⁶ ספר חסידים (וויס.) תתתרטט. וראה פאת השלחן בהקדמה שהגרי"א לא למד רפואה שלא להתבטל מלימודו, ומסתבר ששם היו מספיק רופאים. וראה נשמת אברהם חלק יו"ד שלו אות א.

²⁷ ספורנו על דברים כג כ. וראה רמב"ם מילה א טז בענין מילת תינוק חולה.

²⁸ שו"ת תשובות והנהגות א תתסח.

²⁹ שו"ת האלף לך שלמה או"ח שמז.

³⁰ רמב"ם דעות ה יב.

³¹ רמב"ם מתנות עניים י יח. וראה בבלי יומא פג ב: "ואתה קפחת את העיר כולה". וראה פלא יועץ ערך צבור; א"ת ערך טרחא דציבורא. וראה סעיף רסט.

³² ספר חסידים (מרג.) תריז. וראה (מיוחס לרש"י בבלי תענית כב ב שם ד"ה יצטרך לבריות.

³³ שו"ע אבהע"ז ב ו.

³⁴ באר היטב שם ס"ק יד.

פוסק הרמב"ם: "מי שאינו צריך ליטול ומרמה את העם ונוטל אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות, והרי הוא בכלל: 'ארור הגבר אשר יבטח באדם'".³⁵ אסור לקטוף מעצים או פרחים הנמצאים בגנים ציבוריים.³⁶

התנהגות ברשות הרבים
חל איסור חמור על שימוש בשטח ציבורי לצרכים פרטיים,³⁷ השלכת פסולת מכל סוג שהוא,³⁸ זיהום מקורות מים,³⁹ זיהום אוויר, גרימת רעש⁴⁰ וכד'.

מי שאילנו נוטה לרשות הרבים ומזיק לעוברים ושבים מצווה לכרות את העץ.⁴¹

בית דין אינו כופה פעילות למען הציבור,⁴² אך הוא כופה כל אחד להציל את מי שנמצא בסכנת חיים.⁴³ בית דין עשוי להעניש בחומרא את הפוגע בציבור. פוסק הרמב"ם: "וכן כל המיצר לציבור ומצער אותן מותר למסרו ביד גוים להכותו ולאסרו ולקנסו, אבל מפני צער יחיד אסור למסרו".⁴⁴

על הפרנסים לטפח את ההכרה בחשיבות הפעולה למען הציבור ולעודד את העוסקים בכך. על תפקיד המלך כותב העקידת יצחק: "... ומיסב את כלן בשיהיו פונין אל הטוב הכללי ותקון הקבוץ המדיני הכולל באופן שיעזרו זה מזה ולא יזיקו זה זה...".⁴⁵

בירונה החליטו: "אחרי נראה למ"כ הועד שלא להיות בגדר כפויי טובה, וראוי ונכון להטות חן וחסד להקצין כמי משה שוואב על כל הטרחות והשתדליות עשה להק"ק מעודו עד היום הזה...".⁴⁶

לפרנסים יש סמכות לאכוף פעילות למען הציבור. מעיד הרמ"א: "בזמן הזה, שמכריחין הקהל הדיינים על פי החרם, שיהיו דיינים בעל כרחם...".⁴⁷ באיזמיר תקנו: "היה האיש אשר יעלה

³⁵ רמב"ם מתנות עניים י ט. וראה רמב"ם מכירה פרק יד ה: "אין אוצרין פירות שיש בהן חיי נפש בארץ ישראל וכן בכל מקום שרובו ישראל שהרי מגיע מדבר זה צער לישראל".

³⁶ ראה פתחי חשן ד א ס"ק נג. וראה חשוקי חמד בבא קמא עמ' רפג – רפה, שממון הציבור הוא כממון שותפים.

³⁷ ראה פתחי חושן ה ח א. וראה משנה למלך רוצח ושמירת נפש ב ב, שפשיטא לו שאיסור קלקול ברה"ר הוא מדרבנן. וראה נובי"ק אבהע"ז עח אות טז.

³⁸ ראה פתחי חושן ה ח ס"ק סב. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש יא טו, שאסור לשפוך מים מגולים ברה"ר. וראה ספר חסידים (מרג.) תתטז, שאסור לשפוך מי רגלים לרשות הרבים. וראה פתחי חושן ה ח ס"ק לח.

³⁹ ראה סעיף רעט.

⁴⁰ ראה שו"ע חו"מ תיז ב. על איכות הסביבה ראה סעיף רפד.

⁴¹ ראה ועלהו לא יבול ב עמ' שנה, שחובת התשלום מוטלת על בעל העץ.

⁴² ראה סעיף קז הערה 31.

⁴³ ראה שו"ת קול מבשר א מז.

⁴⁴ רמב"ם חובל ומזיק ח יא. על מקור החילוק שבין יחיד לציבור ראה שו"ת מנחת יצחק ח קמח.

⁴⁵ עקידת יצחק שער חמשה ותשעים.

⁴⁶ פנקס קהל וירונה ב תשנב, החלטה משנת ש"ס. וראה שם ג ק, החלטה משנת שס"ה; פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה רלז משנת תס"ז לפ"ק.

⁴⁷ שו"ע חו"מ כה ג. וראה מעשה אברהם חו"מ יד. וראה ביאור הגר"א על שו"ע יו"ד רסא ס"ק ז. וראה תשב"ץ ב צח: "ראובן נשבע שלא יהי פוסק לעולם... אחר זה הוצרכו הקהל לברור פוסק ונתנו כח ורשות לאחד מהם לברור אותו... והממוני ההוא בירר פוסק לראובן הנשבע והוא אינו רוצה לקבל עליו להיות פוסק לפי

בגורל מחוייב לעבוד עבודתו עבודת הקדש בלי שום סירוב כלל ועיקר".⁴⁸ בפאדוואה החליטו: "כל מי שימנה ויבחר להיות אחד מהשבעה לא יוכל למאן... בקנס ארבע דוקאטי להקדש בלי שום גראצייה".⁴⁹

לפרנסים סמכות לתקן תקנות המענישות את מי שמכביד על הציבור שלא כדין. זו מדת חכמים. מבאר החתם סופר: "ולא פשע זה אלא שמכר עצמו לנכרי פעמים ושלש והטיל עצמו על הציבור לפדותו, ומן התורה מחוייב לפדותו כדכתיב 'אחרי נמכר גאולה תהי' לו'... רק יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה שלא לפדותו הואיל והטיל עצמו על הציבור".⁵⁰

על הפרנסים לשקול היטב את ההשלכות של כל גזירה או תקנה על פעילות למען הציבור. זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם: "וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד גוים או מן הנהר, או מן המפולת יש להם אלפים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו".⁵¹ חכמים אסרו ללמוד חכמה יוגית אך לא אסרו זאת על בני משפחת הנשיא רבן גמליאל שהיו קרובים למלכות, כדי לאפשר להם לדאוג לציבור ולטפל ביעילות בצרכיו.⁵²

על מורי הוראה לעודד כל פעולה לטובת הציבור. הרשב"א פוסק: "ובא ראובן המקדיש לכתוב על פתח ההיכל שמו למען הזכיר שמו על מה שהקדיש. ועכבו בידו קצת מן הצבור. הודיעני אם יכולין לעכב בידו מן הדין או לא. תשובה... דבכמה מקומות בקהילות הקדש שנוהגין כן. גם במקומנו הוא כתוב בכותל ההיכל וזו מדת חכמים היא ומדת וותיקין כדי ליתן שכר לעשות מצוה. ומדת התורה הוא שהיא כותבת ומפרסמ' עושה מצוה. ואם התורה עשתה כן צריכין אנו להלך אחר מדותיה של תורה שהן דרכי נועם".⁵³

שהוא מושבע על זה... תשובה החרם האחרון שהטילו הציבור לא חל עליו ואסור הוא לקבל מינוי הפסק מכח שבועתו לפי שהשבועי הראשוני חלה עליו ואין זה נשבע לבטל את המצוה שאין מוטל על זה האיש הנשבע לעשות פסקי הקהל שיהי מושבע מהר סיני". לעומת זאת, בשו"ת המהרי"ק קי הו"ד בהגה על שו"ע יו"ד רכח לג פוסק שאין תוקף לשבועה מעין זו, ונימוקו עמו שלתקנת הקהל יש תוקף גמור מדאורייתא. אכן מדברי המהרי"ק משמע שאין תוקף לשבועה רק משום שהנשבע ניסה להערים על החלטת הקהל. בכל אופן, אם השבועה נוסחה באופן שהיא מבטלת מצות עשה מדאורייתא (כגון שבועה בכולל פשיטא שיש לה תוקף. במקרה כזה מסתבר שביד השלטון לדרוש מהאזרח להשאל על נדרו או שבועתו, ראה שו"ע או"ח תפה ובנו"כ.

⁴⁸ משא חיים מערכת המס והארנוניות מערכת ע. מה. וראה שו"ת הרשב"א ג תיז; תשב"ץ ב קנג; ש"ך יו"ד רכח ס"ק סד בשם שו"ת הרמ"ע מפאנו מח; חשוקי חמד בבא בתרא עמי עא.

⁴⁹ פנקס ועד ק"ק פאדוואה א נז כה, החלטה בסביבות שנת ש"כ. וראה פנקס קהלת ברלין 49 תקנה שמי שייסר בהתמנות יענש.

⁵⁰ שו"ת חתם סופר חו"מ קעז.

⁵¹ רמב"ם שבת כז יז.

⁵² ראה תוס' בבלי מנחות סד ב ד"ה ארור.

⁵³ שו"ת הרשב"א א תקפא. וראה שו"ת מהרי"ק ט; שו"ת גנת ורדים ג טו ומג"א שו"ע או"ח קנד בסוף.

גם כיום מצווה כל אחד לפעול למען הציבור בכל כוחו ולהזהר שלא לפגוע בציבור.⁵⁴ בזמן מלחמת השחרור פסק הרב משולם ראטה: "... ובאמת קשה מאוד, שהבי"ד יזדקק לשאלה כזו לדון דיני נפשות ממש ולקבל עליו את האחריות של כפייה בכח לגיוס. לפי דעתי, כדי שלא לרפות ידיהם ישיב כבוד הדרת גאונו שיכולים לכופ בכח לשאר שירותים בענין אספקה ושמירה וכדומה..."⁵⁵.

כיום אין כופים אף אחד לקבל על עצמו מנוי ציבורי.⁵⁶

הרב עובדיה יוסף פוסק, שמצוה להודיע למשרד הרשוי על נהג חולה במחלת הנפילה, שנהיגתו עלולה לסכן את הציבור.⁵⁷

האיסור לגזול כספי הציבור תקף גם כאשר השלטון אינו מתנהל על פי התורה.⁵⁸ הרב משה ויזמן, תלמידו של הרב ואזנר מצטט את דברי רבו: "ומה שכתב מבוהל אחד, דכיון שאין מתנהגים על פי התורה מותר לגזלם ואם כן אין להם בעלות כלל, הוא דבר שאין ראוי להשיב, דחלילה להתיר איסור גניבה וגזילה..."⁵⁹. פוסק הפתחי חושן: "להוציא שלא כדין מהמלך או מהממונים על ידו לאחר שבא לידו, נראה פשוט שאפילו בשלטון שאין בו משום דינא דמלכותא אין שום היתר, בפרט כשצריך לשקר ולזייף לשם כך... ושמעתי שיש מורים היתר בזה, ולא ראיתי מקור לזה, וגם גורם להרגיל עצמו בגניבה".⁶⁰

*

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת: "לא יאולץ אדם לבצע עבודת כפייה או עבודת חובה... לא יהא המונח 'עבודת כפייה או עבודת חובה' כולל... (2) שירות בעל אופי צבאי, ובמדינות שבהן מוכר סירוב מטעמי מצפון, שירות לאומי שנתבע כחוק מסרבנים מטעמי מצפון. (3) שירות שנתבע במקרים של שעת חירום או אסון המאיימים על חיי הציבור ורווחתו. (4) עבודה או שירות שהם חלק מן החובות האזרחיות הרגילות".⁶¹

⁵⁴ זכות הציבור לחייב אזרח לשרת בשירות לאומי אינה נזכרת בהצעת החוקה של ד"ר כהן, ראה תחוקה לישראל על פי התורה עמ' 5 – 16. על שירות לאומי לבנות ראה סוף סעיף שיז.

⁵⁵ שו"ת קול מבשר א מז. וראה סעיף קצח הערה 49. וראה התורה המשמחת עמ' 280 שלדעת הרש"י אויערבאך, ראוי לתרום לבנק הדם. וראה סעיף רפא על המצוה להשתתף בניסויים רפואיים.

⁵⁶ ראה ערוך השלחן חו"מ כה ז לגבי דיינים.

⁵⁷ ראה שו"ת יחווה דעת ד ט.

⁵⁸ ראה שו"ת מנחת יצחק ט קי, שלדעת החזו"א דין המדינה כדין מוכס העומד מאליו. לשיטה זו נראה שאסור ליראי ה' להנות מתקציב המדינה, ראה רמב"ם גולה ואבדה ה ט. ולעצם דברי החזו"א ראה סעיף לח הערה 36. וראה סוף סעיף קצט.

⁵⁹ קונטרס חיובי שכנים ותקנת הקהילות על סימן קסב א, עמ' כח.

⁶⁰ פתחי חושן חלק ד פרק א הערה ד, עמוד יח. וראה משנה הלכות ו שיא. על תוקף דינא דמלכותא בימינו ראה סעיף לח.

⁶¹ כתבי אמנה 1040 3 (א) וכן שם 3 (ג) (2) - (4). וראה ההח"מ 864: "שירותים לאומיים חיוניים, המקיפים – מעבר ומעל לשירות צבאי – גם שירות בחבר מושבעים, גיוס לבניית ביצורים וכדומה" אינם נחשבים לעבודת כפייה. גם חוקות הקובעות שנאשם זכאי להשפט באמצעות חבר מושבעים אינן מחייבות אזרחים לשרת בחבר מושבעים. על עבודת פרך בבית הסהר ראה סעיף שנב.

כללים אלו מפורשים בכמה מן החוקות.⁶² ברבות מן החוקות נזכרת חובת האזרח להתגייס לעזרה בעת אסון טבע וכד'.⁶³

כמה חוקות קובעות שעל האזרח לפעול לטובת הכלל,⁶⁴ לקדם את האומה,⁶⁵ לקדם את המדינה והחברה,⁶⁶ או קדם את החברה.⁶⁷ חוקות אחדות קובעות שעל האזרח להגן על רכוש הציבור.⁶⁸

בכמה מן החוקות מפורש שמנוי ציבורי נעשה רק בהסכמת המועמד.⁶⁹ אחרות קובעות שחבר בית הנבחרים רשאי להתפטר כרצונו.⁷⁰ הוא הדין בנוגע לשרי הממשלה ולשופטים.⁷¹

⁶² ראה ICL חוקת סלובקיה 18 (2), חוקת ספרד 30, חוקת רומניה 39 (2).

⁶³ ראה ICL חוקת הודו 51A d; שם חוקת סינגפור 10 (2); חוקת סלובקיה 18 (2) c; חוקת בולגריה 61.

⁶⁴ דוגמא כנראה יחידאית ממדינת ישראל ראה פקודת השמדת הארבה, 1922.

⁶⁵ ראה ICL חוקת פולין 82.

⁶⁶ ראה ICL חוקת הודו 51A j.

⁶⁷ ראה ICL חוקת שוויצריה 6.

⁶⁸ ראה ICL חוקת איטליה 4 (2).

⁶⁹ ראה ICL חוקת הודו 51A i.

⁷⁰ ראה ICL חוקת אירלנד 19 (3), שחברי הסנאט מתמנים בהסכמה.

⁷¹ ראה ICL חוקת סלובקיה 81 (1).

⁷¹ ראה ICL חוקת שבדיה 6 6. וראה שם חוקת סלובקיה 146.